

63.3(5Қаз)
Қ, 41

ҚАРАСАЕВ ОРЫНҒАЛИ

ҚАЗАҚСТАНДЫҚ
312-АТҚЫШТАР
ДИВИЗИЯСЫ

*Ерлер есімі
ұмытылмасын*

ҚАРАСАЕВ ОРЫНГАЛИ

**Қазақстандық
312-атқыштар
ДИВИЗИЯСЫ**

Ерлер есімі

ұмытылмасын

Ғ. СЛАНОВ АТЫНДАҒЫ
ОБЛЫСТЫҚ ҒЫЛЫМИ
ӘМБЕБАП КІТАПХАНА

4.15 417048 сср

2015

УДК 355/359

ББК 63.3(5Каз)

Қ41

Қарасаев Орынғали.

Қ14 Қазақстандық 312-атқыштар дивизиясы. Ерлер есімі ұмытылмасың. - Атырау, 2015. – 133бб.

ISBN 978-9965-452-54-3

1941 жылы Москва түбіндегі ауыр шайқасқа Ақтөбе қаласында құрылған 312-атқыштар дивизиясы Москва түбіндегі шайқаста 11296 жауынгерінің 9500 адамынан айырылып, 1941 жылы желтоқсанда таратылды. Бұл кітапта автор ұмытылған қазақстандық дивизияның майдан жолын зерттеп, хабарсыз кеткен қаһарман жауынгерлердің Отан үшін ерлігі мен Ұлы Жеңіске қосқан үлесін анықтаған.

УДК 355/359
ББК 63.3(5Каз)

ISBN 978-9965-452-54-3

Қарасаев О., 2015

(1915-1941)

312-атқыштар дивизиясының 1081-полкі

7-ротасының жауынгері

Құсалиев Елемеске арналады

Биыл Ұлы Жеңістің 70 жылдығын республика көлемінде кеңінен тойлап, жастары жүзге аяқ басқан, кеуделерінде ордендер мен медальдар жарқыраған ардагерлерге лайықты құрмет көрсетіліп жатыр.

Соғыс қаншама адамға ажал мен бақытсыздық, қайғы мен қасірет, жазылмас жан жарасын әкелді.

Елі үшін жанын қизан ерлер есімдерін ұмытпау – борышымыз. Біз, бейбіт өмір сүрушілер, олардың рухы алдында мәңгі қарыздармыз.

Ұлы Отан соғысы кезінде Қазақстанда 12-атқыштар дивизиясы мен төрт атты әскер дивизиясы, жеті атқыштар бригадасы және жекелеген 50-дей полк пен батальондар жасақталды.

1941 жылы Москва түбіндегі ауыр шайқасқа Қазақстанда құрылған 312, 316-атқыштар дивизиясы қатыстырылды.

Жау армияларының шабуылдарына тойтарыс беріп, Москваны қорғауға Қазақстандық дивизия үлкен үлес қосты. 312-атқыштар дивизиясы Москва түбіндегі шайқаста 11296 жауынгерінің 9500 адамынан айырылып, 1941 жылы желтоқсанда таратылды.

312-атқыштар дивизиясы жөнінде кеңестік кездің ешқандай дерегі жоқ, ешкім оны ауызға алғысы келмеді. Тарихшы ғалымдар совет қолбасшыларының қателіктері туралы тіс жарып ештеңе айтпады. Әскери бөлімдердің шегінісі мен жауынгерлерінің баудай қырылғаны жөнінде мүлде үндемеді.

1941 жылдың сүреңсіз күзінен соғыстан қайтпай қалған туыстарынан мәлімет табылып қалар деген үмітпен ізденіп жүрген замандастарымыз да аз емес.

Жұбайым Дәметияның ағасы 312-атқыштар дивизиясының 1081-полкі, 7-ротасының жауынгері, 1941 жылы із-түссіз жоғалғандардың бірі - Құсалиев Елемес еді. Өмір жолының үзілген себептерін анықтау мақсатында осы кітапты жазуға бел будым. Бұл іске менің балаларым да белсенді араласты.

Еңбекті жазу кезінде Ұлы Отан соғысына тиісті ресми құжаттарды, маршал Г.К.Жуковтың әскери мемуарларын, 312-дивизияның командирі, генерал А.К.Наумовтың, тағы басқа да әскери басшыларының естеліктерін, кеңес және неміс тарихшыларының зерттеулері мен очерктерін оқып, ой елегінен өткіздім.

Соғыс туралы жазылған құжаттармен танысқан кезде 312-атқыштар дивизиясының, 1081-полкінің 208 жауынгерінің есімдерін анықтадық. Ол кезде полк сарбаздарының тізімі де сақталмаған екен.

Ұлы Отан соғысына дейін Қазақстан халқының саны 6,4 миллион болса, оның 1,2 миллионы соғысқа алынды. Соғысқа 1905 жылы туылғандар, жасы 18-ден асқан ер-азаматтар жұмылдырылды.

1915 жылы Астрахань губерниясының Красноярск уезі № 11 Орпа ауылында дүниеге келген Құсалиев Елеместе Қызыл армия қатарына шақырылды. Әкесі Қосалы 69 жаста

болса, анасы Дәріш 59-да еді. Екі қарындасының үлкені Сағида он төртте, кішісі Дәметия он жаста болатын.

1941 жылы 22 мамырда КПСС қатарына қабылданар кезінде жазған өмірбаянында былай деп көрсеткен:

«Революцияға дейін ата-анам мал баққан кедей шаруа болды. Оларда не бәрі 2-3 сиыр, 1 түйе, 15 шақты қой-ешкі болған. Әкем Ахметов Қосалы Астрахань қаласындағы байларға жалданып, 20 жыл бойы балық аулап күн көріпті. Революциядан кейін, 1919 жылы ауыр жұмысқа денсаулығы жарамай, күн көріс қамымен қазіргі Есбол ауданы Индер ауылына көшіп келді. Бұл ауылда Сыпаниязов Есқали деген байға жалданып бір жыл жұмыс істеді.

1921 жылы күн көрісінің қиындауына байланысты Гребенщик селосына көшкен. 1921-1930 жылдары аралығында қарапайым шаруа болды. 1930 жылдан бері «Красин» колхозының мүшесі. Туыстарымыздың ішінде байлар жоқ».

Елемес Гребенщик селосында бастауыш мектепті бітірген соң, Бақсай ауданына қарайтын Сарайшық селосында колхоз жастарының мектебіне оқуға түседі. Ата-анасының тұрмысының ауырлығына байланысты Елемес оқуын тастап, егіс жұмыстарына араласады. 1929 жылы комсомол қатарына қабылданды.

Ауылдастарының айтуынша, ол өте еңбекқор, батыл, әзілге де кенде емес жігіт болған. Қазақ тілін де, орыс тілін де жетік білетін талабы таудай жігіт болыпты.

1934 жылдың басында оны Гребенщик ауылдық кеңесінің хатшысы етіп сайлайды. 1935 жылы «Красин» колхозында бастауып комсомол ұйымының хатшысы болған.

1938 жылы қарашада «Красин» колхозының басқарма төрағасы, 1939 жылы Қазақ ССР жергілікті кеңесінің сайлауында Гребенщик селосы бойынша ауылдық кеңесінің депутаты болып сайланған.

1940 жылы Есбол ауданы Гребенщик селосының атқару комитетінің хатшысы болып қызмет атқарған.

«Прикаспийская коммуна» облыстық газеті беттерінде Гурьев облысына қарайтын аудандарда болып жатқан айтулы оқиғаларды жазған мақалалары жарияланып тұрды. Газет тілшісі Дмитрий Шамин Елемеспен хат жазысып, егін жұмыстарына дайындықтары, тұқымдық астық мөлшері туралы, ауыл-шаруашылық құралдарының жай-күйі, еңбекке деген адамдардың қызығушылығы, ынтасы туралы сұрап біліп отырды. Дмитрий Елеместі сенімді дос, ұйымдастырушылық қабілеті жоғары, сауатты басшы ретінде танып білді.

Есбол ауданында көкөніс, бақпа шаруашылығының дамығанын, бұдан бірнеше жыл бұрын жеміс ағаштары отырғызылғанын Шамин білетін. Ол Елеместен 1-ші Бүкілқазақстандық бау-бақша шаруашылығы бағбандарының кеңесінде оқылған баяндамаларға пікір жазуын сұрады. «Елеместен бір емес екі мақала алғанымға өте қуаныштымын, - деп жазыпты Д.Шамин. - Елемес жақсы фактілерді келтіріпті. Жақында газеттен оқимыз. Не туралы және қалай жазу жөнінде сұрауың аз емес еді. Міне, тамаша жазыпсың! Мен саған «Испулаев» деген псевдоним ойлап қойдым. Газеттен осы авторды іздейсін. Елемес, енді егін жинау жұмысы қалай жүріп жатқаны туралы жақсы фактілерді - пішен шабу ісін және шөп жинайтын тракторлар босқа тұрып қалмауын, орылған шөптің құрғап кетпеуін - жазарсың. Қысқасы, бәрін де жазуға болады».

Шамин жұмыс бабын сұрау кезінде Елеместің ата-анасы, қарындастарының жайын сұрауды естен шығармады. Үйіндегі төрт адамның - 69-жастағы әкесі, 59-жастағы шешесі, 14 пен 10 жасар қарындастарын - бағып отырған Елеместің жағдайын, бүкіл үйдің ауыртпалығын көтеріп жүргендігінен Шамин жақсы білетін.

Отбасы мүшелерін тамақпен, киіммен қамтамасыз ету - бәрі де Елеместің мойнында еді. Шаминмен хат жазысқан

кезінде тек қана жұмыс жайында әңгімелеспейтін. Үйдегі туыстарына жылы сыртқы киім, іш киім, сол кездегі зәру тамақтың бірі - шайды қалай табуға болатынын да сұрайтын. Дмитрий мен жұбайы Настя Гурьевте Елемес сұраған заттарды қайдан сатып алуға болатынын айтып, көмектесіп отырды.

Екі достың балалық, жігіттік шағы табиғаты сұлу Жайықтың жағасында Гребенщиково селосында өтті. Жазда дала кілемдей құлшырып жайнап кететін. Жылқылар бүйірі шығып тойып жайылса, киіктер тобы жөңкіп жөнелетін. Жайық жағасында алып емендер мен нәзік қайыңдар самсап тұратын.

Орманды далала тиін, қоян, түлкі, күндыз, қасқыр сияқты аңдар, өзенде көксерке, шоқыр, сазан көп болатын.

«Елемес, дала керемет шығар. Гребенщиковтың таза ауасын қомағайлана жұтып демалар ма еді. Айырмен, шанышқымен сазан аулайтын шығарсындар.

Жайықты мен күнде көріп жүрмін. Көпірмен 3-4 рет былай да былай жүремін, бірақ Гребенщиковтегі өзен суындай емес. Онда ағыс жылдамырақ сияқты», - деп күрсіне, сағына еске алады Шамин 1941 жылы 12 мамырда жазған хатында.

1941 жылдың 22 мамырында сыртқы істер комиссары В.М.Молотов герман фашизмі СССР-ге басып кіргені туралы бүкіл елге радиодан хабарлады. Сол күні бейбіт өміріміз күрт бұзылды.

1941 жылдың 15 шілдесінде Құсалиев Елемес, Қадір Тәжиев, Петр Жегулевцев, Константин Толмачев Есбол аудандық әскери комиссариатына шақырылып, Ақтөбеге жасақтадып жатқан Қазақстандық дивизияға Гурьевке дейін «Пионер» паромымен жеткізілсе, одан әрі поезбен аттандырылды.

1941 жылдың 17 шілдесінде полковник А.Наумов қасында дивизия командирлері, саяси жетекшілерімен бірге Ақтөбеге келді.

Александр Федорович Наумов, 1986 жылы Ақмолада дүниеге келген, еңбек жолын қазақ мектептерінде орыс тілі мұғалімі болудан бастаған. 1916 жылы прапорщиктер дайындайтын курсқа қабылданып, оны бітіргеннен кейін әскери қызметіне кіріседі. Азаматтық соғысқа қатысады, 22 жасында атқыштар бригадасының командирі болған. 1934 жылы М.Б.Фрунзе атындағы әскери академияны бітірген.

Жаңа дивизияны жасақтауға не бәрі 2 апта уақыт берілді. Ақтөбе облысынан - 6654, Оңтүстік Қазақстаннан - 3264, Батыс Қазақстаннан - 1700, Гурьевтен - 691,

Қызылордадан - 450 адам жұмылдырылды. Оның 4460 - орыс, 3556 - казак, 2012 - украин, 212 - өзбек, 184 - татар, 86 - тәжік, 74 - түрікмен, 23 - белорус болды.

Штаб бастығы болып майор Нетесов, атқыштар полкінің командирі подполковник Бурков, 1081-атқыштар полкінің командирі – подполковник Корней Михайлович Андрусенко, 1083-атқыштар полкінің командирі капитан Автандилов болып тағайындалды. 859-артиллериялық полкті капитан Волошин, саперлік батальонды капитан Путенков басқарды.

Әскери норматив бойынша дивизия құрамында 14,5 мың адам болуы керек, ал 312 атқыштар дивизиясын жедел жасақталуына байланысты 11296 жауынгер штаты бекітілді. Оның ішінде:

- армияда қызметін өтегендер - 5069 адам;
- әскери бөлімдерде 45 күннен астам дайындық жиынынан өткені - 442 сарбаз;
- ОСОАВИАХИМ-ң дайындығынан өткендері - 3200 адам;
- әскери дайындықтан алғашқы өткендер - 4684 адам.

Есбол ауданынан келген Қосалиев, Тәжиев, Жигулевцев үшеуін подполковник К.Андрусенко басқаратын 1081-атқыштар полкіне бөлді. Корней Михайлович Андрусенко 1899 жылы Чернигов

губерниясының Парафиевка селосында туылған, ұлты украин. Ол үш жылдық бастауыш мектебін бітіреді де, помещикке малай болып жалданады. Токарлықты үйреніп, заводта жұмыс істейді. 1918 жылы Қызыл Армия қатарына шақырылып, Азамат соғысына қатысады. 1938 жылы Ортаазиялық әскери округіне қызметке тағайындалды. Жергілікті атқыштар әскерлерінің командирінің орынбасарына дейін жоғарылады. М.Фрунзе атындағы әскери академияны бітірген.

Келген күннен бастап жаңа шақырылғандарға әскери оқу сабақтары ұйымдастырылды. Наумов 1941 жылдың 17 шілдесіндегі №1 бұйрығында *«Ұрыста не қажет болса, соған үйретіңдер. Бір минут та босқа жіберілмесін»*, - деп атап көрсетті.

Мобилизацияланған бөлімдер қала сыртындағы Қарғалы аймағында ОСОАВИАХИМ лагерінде, пионер лагерінде орналасты.

Елеместің оқу-дайындық жаттығуларында жүргендігін хат арқылы білген туыстары қатты қуанды. Елеместе әкешесін, туыстарын жатса-тұрса ойлаумен болды.

Өзі бір үйдің ауыртпалығын көтеріп жүр еді, менсіз олардың күні не болады деген ойлар маза бермеді. Олар

қиыншылықтардан қалай өтеді? - деген сан-сұрақ алаңдата берді.

Амандық хат!

Құрметті аса артық көретін ата-анамызға және қарындастарымызға сағынышты сәлем!

Менде ауылдан кеткендегідей денім сау аман жүріп жатырмын, шолдің 20-сы күні Ақтөбеге келдік. Гребеничиктен кеткен Толмачев, Жезулевцев және Қадір бәріміз бір жердеміз. Осы араға орналастық, келгеннен бері оқып, ойнап жатырмыз, күйіміз жақсы. Жақында ауылға барамын деп берген телеграмма қате болды, әуелде жаңылыс шығарған екен. Қазірде бөтен айтарлық ештеңе жоқ тек амандық білдіру. Елекеңе, үй ішіне көп-көп сәлем.

1. Биылғы 1941-жылдың қалдық 22 кг етін төлемеңдер, Советтен анықтама алып Райуполкомзакқа арыз берсеңдер босатар.

2. Шаруа салығынанда жеңілдік болуы керек, соны Абдрахманмен Көжекпен сөйлесіп, сұрап тиісті жеңілдікті алыңдар, олар қалай босайтынын айтып береді ғой.

3. Страховка салығынан босату жөнінде Советке арыз беріп көріңдер, дұрыс қараса не түгелдей, не жартылай босатуы мүмкін.

4. Менің кетерде тапсырып кеткен Бапашқа бер деген 90 сом ақшамды, сонысын Абдрахманнан алған ақшаны да бермеген болсаңдар кешіктірмей тауып беріңдер. Мал сата қалсаңдар тиісті бәсіне жеткізіп сатыңдар, бұл тұрысында Рахметке ақылдасыңдар. Орынсыз не болса соған беріп қоймаңдар. Сиыр сатсаңдар орнына мал алыңдар мүмкіншілік болса.

5. Көлхозда тергеу жүргізген үшін маған 50-60 еңбек күн тілді. Соны жаздырып алыңдар...

Амандықтарыңызды білдіріп тез хат салыңдар. Мен кеткелі қандай өзгеріс бар және осы хаттағы менің тапсырмаларым жөнінде не істеп жатырсыңдар.

Ескерту: Менің хатты кешіктіріп салған себебім, бір жерге тұрақтағансын салайын, сендердің жіберген хаттарың келмей қалар деп есептеп едім.

Елемес

17 тамызда Елек пен Қарғалы өзеніне жақын жерде плацдармда 312-атқыштар дивизиясы әскери ант қабылдады. Жауынгерлер өздерінің тағдыры не болатынын, басшылық қандай әрекет жасап, қандай шешім шығаратынын ойлап тағатсыздана күтіп тұрды.

Елемес көзі ашық сауатты адам болатын. Ана тілін де, орыс тілін де жетік меңгерген, екі тілде де кітаптарды оқи беретін. Үйінде К.Маркс, В.И.Ленин, Н.Г.Чернышевский, орыс жазушыларының көркем әдебиет шығармалары сақтаулы. И.Куприн, А.Чехов шығармаларын оқып, керек жерлерін жазып алыпты.

Қарындасы Сағидаға жазған хатында кітаптарды, дәптерлерді, жазбаларды, достарымен жазысқан хаттарды сақтап қоюды өтінеді. Сәлемдеме жібергенде дәптер, қалам, сиялы қарындаштар салуды ұмытпауды сұрайды.

Сағида!

Дендерің сау амансыңдарма, сендерден әлі бірде хат келген жоқ. Жазбайсыңдар білем, ендігі жерде жиі-жиі жазып тұр. Менде денім сау аман жүріп жатырмын.

Дәметия екеуің оқудан қалып қоймаңдар, бір күн жібермей оқи беріңдер. Сабақта үлгерімдерің туралы

маған жазып отырыңдар. Папам мен мамамды кейітпей
тілдерін алып айтқандарын жасап жүріңдер.

Мамама айт, қонышын қысқалау етіп бір пар аяққа
киетін шұлық, жақсы жұмсақ жүннен және екі пар
саусақты биалай тоқып жіберсін, білезігін ұзын етіп.
Сонысын өздеріңде болса аздап май жіберіңдер және
ұлтарақтықа шамалылау киіз салып жіберіңдер.

Менің үйдегі қағаздарым, кітап, тетрадь тағы
басқаларын дұрыстап жинап қой, шашылып қалмасын.
Кетерде саған берген қағазды сол өзім айтқандай етіп
сақта.

Үйдегі облигацияларды бір жерге жинап сақтаңдар,
шашылып қалмасын және не болса соған беріп
қоймаңдар. Бізге поселкі келеді, почтадан қалай жіберіп
тәртібін сұрап алып, дұрыстап тігіп жіберіңдер.
Посылкінің ішіне 25-30 тетрадь, бір қаламсап, 5-6 сия
карандаш, 10 шақты қаламұш салып жіберіңдер. Осы
заттарды тез жіберіңіз. Осы хат болған соң тез хат
жазыңыз. Ақбаланың үй-ішіне көп сәлем.

Қош болыңдар!

Елемес

Ел басына ауыр күн туды, вермахтың жоғары командованиясы №35 бұйрығы бойынша кеңес армиясы қыстың басына дейін тас талқан болуы керек. 1941 жылдың 30 қыркүйегінде «Центр» армиясының генералы фон Бок Москваға шабуылдайтын күштерін шағырландырды. Бейбіт жатқан ел ештеңеден хабарсыз. 30 қыркүйекте бас қолбасшы *«Біздің әскерлер бар майдан бойынша қорғанысты сақтап тұр»*, - деген қуанышты хабарын жеткізді. Қыркүйектік аяғында 560 неміс самолетін атып құлатқанын естіп, ел еңсесі бір көтеріліп қалды. Барлығы немістің жеңілетініне сенді.

1941 жылдың 30 қыркүйегінде Гитлер жар салған қарсыласымызды түгелдей жойып жіберетін ең соңғы шешуші шайқас болады деген. «Тайфун» операциясы басталды. Ол жоспар екі кезеңнен тұрды. Біріншісі Батыс майданын бұзып өтіп, Смоленск - Москва тас жолының солтүстік және оңтүстігінен басталуы тиіс.

Екі неміс танк топтары Қызыл Армияның қорғанысын бұзып өтіп, солтүстік және оңтүстік жағынан қысыңқырап, кеңес күштерін қақпанға түсіру керек болатын. Бұл Вязьма маңында болуы тиіс еді.

Сол мезгілде Гудерианның танк корпусы Глухов аймағының оңтүстік-батысынан, солтүстік Украина

территориясы жағынан соққы беруі керек. Еременко әскерлерінің тылына тереңірек еніп, герман корпусы Брянскі бағытына бұрылады. Осылайша үш кеңес армиясы қоршауда қалады деп ойластырды.

Операцияның екінші кезеңі кеңес армиясының жаппай шегінуіне байланысты, танкі топтары оларды өкшелей қууына есептелді. Содан кейін Москваны аламыз деп ұйғарған.

«Тайфун» операциясына вермахтың он төрт танк дивизиялары, сегіз моторлы дивизия, екі мотобригада, қырық алты жаяу әскер дивизиясы қатысатын болды. Шабуылды екі әуе флоты қолдайтын болған.

«Бас қолбасшы тылдан, Сібір мен Орталық Азиядан, Москва маңына стратегиялық резервтерін жеткізді. Жаңа жедел тактикалық бөлімдер құрылды»[9], - деп жазды А. Самсонов «Москва түбіндегі ұлы шайқас» атты кітабында.

17 тамыздың 18-не караған түні теміржолмен Ақтөбеден шыққан 312- дивизия Москва бағытына қарай кете бастады.

1941 жылдың **20 тамызындағы** хатында Елемес дивизияның Ақтөбеден аттанғанын, қасында Қадір Тәжиев бар екенін, ол үйінен кеткелі бірде бір хат алмағанын жазыпты.

Амандық хат!

Құрметті аса артық көретін ата-анамызға, қарындастарымызға, ағамыз Елекеңе, жеңгейлеріміз Ақпалаға, Толышқа көп-көп сәлем!

Бұл хат арқылы өзімнің денім сау амандығымды білдіремін. Бұдан бұрын бірбір рет хат жазып едім, ауылдан бірде хат келген жоқ.

Біздің адресіміз өзгерді, Ақтөбеден басқа жерге жүріп кеттік. Қадір екеуіміз біргеміз. Жаңа адресінің қайда болатыны белгісіз. Маған жіберген хаттарың болса кейін барар. Мен барған жерден жаңа адресіні көрсетіп хат не телеграмма жазармын, кешіктірмей хат салыңдар. Менің жазған хатымды алған болсаңдар, шаруашылық жайындада жазып едім, соларды жазыңдар, бізге айтуына қарағанда сендерге айына 100 сомнан пенсия беріліп тұруы керек. Мен жаңа адресімді телеграмма арқылы хабарлармын, хатты кешіктіре көрмеңдер.

Мен ауылдан келген киімдерімді мөшекке салып қайырып жібердім: одеял, педжак, шалбар, 2 көйлек, 2 майкі, 2 жаңа шұлық, 2 бет-орамал осыларды алысымен хабарлаңдар.

Қазірде бөтен айтпай ештеңе жоқ. Абекеңнің, Зинештің, Рекеңнің, Қабдыраштың, Махметтің, Әжібайдың, Кошекеңнің үй ішіне көп-көп сәлем.

Қош болыңдар балаңыз Елемес

Хатты вагон жүріп келе жатқанда жаздым.

20/VIII 1941 жыл.

1941 жылдың 22 тамызында 312-атқыштар дивизиясы мен техникалары тиелген теміржол составы тиісті жерге келіп, Смоленск облысы Малоярославец бекетінде түсіріле бастады.

Ставканың жаңа жарлығына сәйкес тамыздың 23-де 312-атқыштар дивизиясы кенеттен Солтүстік-Батыс майданы 52-резервтік армиясының құрамына қосылды.

Ставканың жарлығы бойынша 312-атқыштар дивизиясын Валдай аймағына жөнелтті.

Алғашқы ұрыс Новгород түбінде, содан соң Борок, Заречье, одан әрі Демьянскіде, Ильмен көлінің оңтүстік-батысында, Старая Руссада болды.

*52-армияны ұрыстық ретке келтіру туралы Ставканың
№ 001200 жарлығы:*

*Көшірме: Солтүстік-Батыс бағытындағы Солтүстік
майданы әскерлері басшыларына*

23 тамыз 1941 жыл, сағат 05,40 минут

*Бас қолбасшы басқаруындағы Тихвин, Малая Вишера,
Валдай, Осташков шебіндегі 52-резервтік армияны
Волхов өзені жағындағы көрсетілген шепке ұрыстық
ретке келтірілсін.*

- 1. Армия қолбасшысы генерал-лейтенант Клыков Н.К,
штаб бастығы генерал-майор Ляпин П.И болып
тағайындалсын.*
- 2. 52-армия құрамы: Волков аймағында – 285
атқыштар дивизиясы, Волховская пристань
аймағында – 292 ад, Тихвин бекеті маңында – 288 ад,
Хвойная маңында, Песь бекетінде – 314 ад, Боровичи
аймағында – 316 ад, Валдай маңында- 312 ад,
Окуловка маңында - 294 ад, Череповец маңында – 286
ад болсын.*
- 3. Армия штабы Окуловка бекетінде орналассын.
Армия басқармасын жасақтауға 25-атқыштар
корпусының басқармасын назарға алсын.*

4. Орындалысы жөнінде хабар жеткізілсін.

Жоғары Бас қолбасшы – И. СТАЛИН

Бас штаб бастығы – Б. ШАПОШНИКОВ

ЦАМО. Ф. 148а. Оп. 3763. Д. ПО. Л. 14, 15 түпнұсқа

26 қыркүйектен бастап вермахт әскерлері кеңес күштерінің бес армиясын талқан қылды. Соғыс тарихында бұндай талқандау бұрын болмаған еді. Фашисттер 665000 жауынгерлерімізді тұтқынға алып, 3718 артиллерияны, 884 әскери бронды машинаны қолға түсірді.

Германия шаттыққа бөленді. Жеңіс тіпті жақын қалды, Совет басшылығын азғындауға ұшыратып, шешуші ең соңғы соққы беру ғана қалды деп ойлады. Гитлер Москваға шабуыл жасауға бұйрық берді. Операция «Тайфун» деген құпия атқа ие болды.

30 қыркүйекте «Қарсыласты толық құртып жіберетін шешуші соңғы шайқас болады» деп жоспарлаған «Тайфун» операциясы басталды. 3 және 4-танкі дивизиясы, олармен бірге 10-мотожаяу әскер дивизиясы мен 24-танкі корпусы Глуховтың шығысына қарай жылжыды. Сол жақта 17,18-танкі дивизиясы мен 47-танкі корпусының 29-моторлы

дивизиялары алға жылжыса, оларға ілесе 48-танкі корпусы мен екі жаяу әскер корпусы ерді. 2-танкі топтары Москваның солтүстігіне бет алды. 60-тан астам неміс дивизиясы Москва үшін қиян-кескі ұрыс жүргізді, шамамен 5000-нан 10000-ға дейін адам болды.

30 қыркүйекте таңертең танкілер мен танкіге қарсы зеңбіректердің атқан оқтары Вязма мен Брянск қалаларын алуға басталған ұрыс екенін жариялағандай болды.

Неміс армиясы жан-жақты кең шеңбер жасай отырып, қыса бастады. Бұл соғыс тарихында «Вязма қазаны» деген атпен қалды.

Вязміге басып кірген фон Мантойфель Москва тас жолына да жетіп, оны кесті де тастады. Дәл сол кезде Брянск түбінде Гудерианның 2 корпусы Еременконың қарамағындағы біздің үш армияны солтүстік және оңтүстік жағынан қақпандай қысты да қалды.

Кеңес армиясының басшылығының міндеті - фашистерді Москваға, Қызыл Алаңға өткізбеу еді. Москваны қорғаудың ең негізгісі - Бородино мен Можайск арасындағы майдан шегі болатын. Бұл Ресей тарихында өте маңызды роль атқарды. Дәл осы жерде 1812 жылы Наполеон армиясы талқандалған еді. Кеңес Армиясының ставкасы Гитлерді осы жерде тоқтатуды шешті.

1941 жылы қазанның алғашқы күндері Подмосковьде 5-армия қайтадан жасақтала бастады. Оның жинақталуы өте тез жүргізілді.

№ 363

Москва әскери округі және Батыс майданы әскери кеңесінде, 1-гвардиялық атқыштар корпусының командиріне Можайск қорғаныс шебін қорғайтын әскери басқарманы Москва резервтік майданына өзгерту және 5 және 26-армияларды жасақталуы туралы ставканың № 002815 жарлығы

9 қазан 1941 жыл, 22 сағат 45 минут

Әскерилерді жетік басқаруы үшін Бас қолбасшы ставкасы бұйырады:

- 1. Можайск шебін қорғайтын әскерлер басшысы генерал-лейтенант Артемьев пен оның аппараты Москва резерв майданы басқармасы болып өзгертілсін. Осы майданның басшысы - генерал-лейтенант Артемьев тағайындалсын.*

Москва майданының шегі: оң жақта - Бежецк, Кимры, Дмитров, сол жақта - Бронницы, Коломна, Рязань, барлығы Москва резервілік майданына тиісті.

2. 11 қазанға дейін 32, 312, 110 атқыштар дивизиялары 11, 19, 20-танкі бригадалары мен 36 мотоцикл полкі және Можайск қорғаныс шебіндегі бөлімдері Москва резервілік майданың 5-армиясының құрамына енгізілсін. 5-армияның қолбасшысы етіп 1-гвардиялық атқыштар корпусының қолбасшысы генерал-майор Лелюшенко тағайындалсын.

Ажырау сызықтары: оң жақта - Зубцов, Солнечногорск, сол жақта - Детчино, Лопасня, барлығы 5-армияға тиісті.

3. 10 қазанға дейін Орлов бағытын қорғайтын 26-армия жасақталсын, оның құрамына 6-атқыштар гвардиялық дивизиясы, 5-әуе десанты корпусы, НКВД полкі, 4-танк бригадалары, 41-атты әскер дивизиясы, 1-гвардиялық корпус жанындағы күшейтілген қорғану құралдары енгізілсін. 26-армия Бас Қолбасшы Ставкасына тікелей бағынады.

Ажырау сызықтары: оң жақта - Бетово, Семеновское, Дубна, Алексин, бәрі 26-армияға тиісті,

сол жақта - Верховье, Волово станциясы, Ожерелье станциясы, бәрі 26-армияға тиісті.

26-армияның штабын қалыптастыруға 1-гвардиялық (атқыштар) корпусының штабын назарға алсын.

Бас қолбасшы ставкасы

И. СТАЛИН

Б. ШАПОШНИКОВ

ЦАМО, Ф. 148а. Оп. 3763. Д. 96. Л. 64, 65. түпнұсқа

Осы сәттегі ең маңызды міндет - ентелеп алға ұмтылып келе жатқан жауды тоқтатып, көмекке әскер күштері келгенше ұстап тұру болатын. Бұл үшін Можайск қорғаныс шебіне 4 армия: 16 армия Волоколамск бағытына, 5-армия Можайскіге, 43-армия Малоярославец бағытына, 49-армия Калугаға қарай жылжыды.

Қазанның 2-күні таңда немістің «Центр» армиясының басты күштері Батыс және резервілік майданның әскерлеріне тегеуірінді мықты соққы берді.

Қазанның 4-күні фашистер Юхнов қаласын үздіксіз бомбалады.

5 қазанда біздің барлаушы -ұшқыш Юхнов қаласына қарай фашист танкілері мен бронды машина колонналарының бара жатқанын көрген. Екінші барлау Варшава тас жолымен екі қатар болып танкілер, жаяу әскерлер мен әскери керек-жарақтары тиелген фургондар келе жатқанын растады. Малоярославец қорғаныс шебі бойынша кезекші Москва әскери округінің әскери кеңесіне Юхновтен арбалы керуендері мен қашқындар туралы хабарлаған.

Қазан айының басындағы жағдайға Г.К.Жуков: *«Басшылық қолында ешқандай резерв қалмады. Өтіріктен өзге ештеңе де жоқ. Москваға баратын жолдың бәрі ашық»*[3.51], - деп баға берген.

5-армияда шұғыл өзгеріс жасалды. 3, 312,316-атқыштар дивизиялары майданның өзге аумақтарына жіберілді. 110-дивизия 3-армияның, 316-дивизия 16-армияның, 312-атқыштар дивизиясы 43-армияның құрамына қосылды.

1941 жылдың 5 қазанда 312-атқыштар дивизиясы Ерынъя станциясынан Наро-Фоминск станциясына жөнелтілді.

52-армияның қолбасшысына 316, 312-атқыштар дивизияларын Волоколамск және Наро-Фоминск аймағына жіберу туралы ставканың жарлығы

Көшірме: Москва әскери округінің қолбасшыларына

5 қазан 1941 жыл, 16 сағат 40 минут

Жоғарғы Бас Қолбасшы Ставкасы 316, 312 атқыштар дивизияларын теміржолмен МЭО қарамағына жедел жөнелтуді бұйырады.

316-атқыштар дивизиясы - тиеу станциясы - Крестцы ст. маңы, басталу уақыты 20.00 5.10.1941ж.; түсіру аймағы- Волоколамск ст. маңы;

312-атқыштар дивизиясы - тиеу станциясы - Ерынья, Валдай ст., басталу уақыты -20.00 5.10.1941ж.; түсіру аймағы - Нарофоминская ст. маңы.

Тасымалдау жылдамдығы әр дивизия үшін тәулігіне 10 поезд.

Жүктеу кезінде әуеден қорғану 52-армияның қолбасшысының өкіміне, түсіру кезінде әуеден қорғану МЭО әскери қолбасшысының өкіміне сәйкес жүргізіледі.

Қабылдау және орындалысы туралы хабар жеткізілсін.

Б.ШАПОШНИКОВ

№ 2940/оп ЦАМО. Ф.

48а. Оп. 3408. Д. 4. Л. 327. Түпнұсқа

Қазанның 8 күні полковник А.Наумов майдандағы жағдаймен танысып, Малоярославец учаскесін басқаруды қолға алады.

Қазанның 9 күні 312-атқыштар дивизиясы теміржолмен жетіп, түскен бойда Москвадан 120 шақырым жерде ұрысқа кіреді.

«Өкінішке орай, сол кезде зенитті қаруларымыз да жоқ еді. Фашистік авиация бізге шабуыл жасай берді. Авиациясы біздің атыс позицияларымызға да, 312-атқыштар дивизиясы түсіріле бастаған станциялар мен бекеттерді атқылап, бомбалай бастады...»[7.11-12], - деп жазды А.Ф.Наумов «Варшава тас жолында» деген еңбегінде.

Қазанның 10 күні Батыс майданының қолбасшысы болып армия генералы Г.К. Жуков тағайындалды. Батыс

майданның әскери бөлімдеріне қолбасшының бұйрығы жеткізілді.

«Ленинградты бір аптада басып аламыз деген фашист әскерлері шабуыл басталғаннан бері он мыңдай солдаттынан айырылды. Қолбасшылары берген уәдесі орындалмады. Біздің әскерлер фашистер шабуылын тоқтатты. Ленинградты басып ала алмаған соң, Москваға ауыз салып отыр. Осы шабуылдарға фашистер білімі таяз, түрлі қашқан-пысқандардан, азғындық топтарды – бәрінде жұмылдырып отыр. Фашист авантюрлеріне қарсы соққы беріп қана қоймай, оларды құртып жіберетін сәт туды. Қатардағы қызыл әскерден бастап командирлерге дейін бір кісідей жұмылып, өз отанымыз үшін, Москва үшін қаһармандықпен, ержүректілікпен шайқаса білуіміз керек. Бұндай жағдайда қорқақтық пен дүрбелеңдік көрсеткендік отанын сатқан опасызбен тең. Осыған байланысты бұйырамын: Қарулары мен техникаларын, өз позицияларын тастап рұқсатсыз кеткендерді, ұрыс алаңынан қашқан қорқақтар мен дүрбелеңшілдер сол жерде атылсын. Әскери трибунал мен майдан прокуроры осы бұйрықтың орындалуын қамтамасыз

етсін. Жолдас қызыл әскерлер, командирлер мен саяси жетекшілер! Ер жүрек қайсар болыңдар. Бір қадам да артқа шегінбейміз. Отан үшін алға!»

Малоярославец бекінісін қорғауға айтарлықтай күш жұмылдырылды. Оның құрамына 312-атқыштар дивизиясы 859 артиллерия полкімен бірге, подольскілік жаяу әскер училищесі мен артиллериялық училищесі курсанттары енді. 312-дивизияның полктері Юрьевское, Остреево, Ильинское, Вихляево, Машкино, Касилово қорғаныс шептеріне орналасты.

Ильинск қорғаныс секторының оң жақ қапталын қорғауға 1083-атқыштар полкі мен 312-атқыштар дивизиясының 859-артиллериялық полкінің 2-дивизионы жайғасты. Сол жақ қапталда 359-артиллерия полкінің 1079-атқыштар полкінің 3 дивизионы орнықты.

1081-атқыштар полкі Детчиноның оңтүстік-батыс жағында, Малоярославецкіге баратын негізгі жолын бөгеп, оңтүстік секторын қорғайды. Командирі - майор С.П.Лунев. Полктің ұрыс дайындығы екі эшелоннан құралды. Бірінші эшелонда 2,3-батальон, екіншіде - 312-атқыштар дивизиясының 859 артиллериялық полкінің 1-дивизионы болды. Подольск училищесінің курсанттарынан құралған 4-батальонға Детчино секторының оң қапталын қорғау жүктелді.

Қазанның 11-де 312-атқыштар дивизиясы өздеріне тиісті ұрыс теліміне орналасып болды. 220 шақырымдық қорғаныс шебінің 65 шақырымдай жеріне полктер орналасты. Варшава тас жолының екі жағындағы қорғаныс аймағына дивизиялар бекінді. Батальондар өз бастақ әскери бірлік болып, аралары өзге әскери бөлімдермен толықтырылды.

Неміс дивизиялары астанамызды қорғаудың екінші, соңғы қорғаныс шебіне үш бағытта - Малоярославецкіден,

Нарофоминскіден және Можайскіден шығатын жолдармен шабуыл жасады. Ұрыс жағдайының ауырлығына байланысты Батыс майданының әскери кеңесі жауынгерлерден табандылық пен қажырлылықты, құрбан болуды талап етті.

1941 жылдың 27 қыркүйегіндегі соңғы хатында Елемес Құсалиев былай деп жазыпты:

Амандық хат!

Құрметті аса артық көретін ата-анамызға және қарындастарымызға көптен көп сағынышты сәлем!

Денім сау аман есен жүріп жатырмын, өзіміздің алдымыздағы тиісті міндетімізді орындап, халіміз жақсы, деніміз сау жатырмыз. Бұл жерге келместен бұрын, жолшыбай үйге тағы 3-4 кісіге хат жазғанбын және бұл жерге келгесінде 30/VIII-күні, 5/IX-күні екі рет хат жаздым алған боларсыңдар, біздің қай жерде екенімізді сол хатымда жаздым. Бірақта сіздерден хат келмейді, ауылдан кеткелі бірде хат алғаным жоқ ешкімнен де, себебінің не екенін білмеймін, ауылдан хат келгенін тәуір көріп тұрамыз. Қадір екеуміз біргеміз, басқа жігіттердіңде дені сау. Сіздерден көп өтініш ететінім маған хатты жиі жіберіп тұрыңдар. Мен

ауылдан кеткелі қандай өзгеріс жаңалықтар болды, азаматтар түгел елдеме. Өздеріңнің дендерің сау ма, хатты қалдырмай жазыңдар, қандай салықтардан босадыңдар, пенсия береме, хатта көрсетіңдер. Егер пенсия бермеген болса, военкомат пен Райисполкомге арыз беріңдер. Сіздердің жұмысқа жарамдыларың жоқ қой, түрлі алым-салықтардан түгел босауларың керек, тиісті жеңілдіктеріңді ала алмай қалып жүрмеңдер. Азгантай малдарыңды қалай бағып тұрсыңдар, несін саты,п несін қалдырдыңдар, жазыңдар.

Сағида мен Даметия екеуі оқудан қалмасын, қолдарыңнан келгенше мүмкіншілік тугызып оқытыңдар. Мектеп қастарыңда ғой, оқу жасындағы балаларды оқытпай қалу қазір қылмыс екенін білесіңдер ғой.

Мені көп уайымдап жүрмеңдер, мен сендердің балаң болғандықтан менің үйде отырғанымды тәуір көргенмен болмайды. Отанымызды қорғауға бүкіл совет халқы аттанып отырғанын білесіңдер, соның ішінде мен сияқты бірнеше сендердей қарттардың балалары, сіздердей шалдарда бар. Сіздер отан үшін колхозға қолдарыңнан келген еңбектеріңді сіңіріп, азгантай шаруаларыңды бағып отыра беріңдер.

*Елекеңнің өзіне, үй ішіне көп-көп сәлем айтыңдар.
Әбекеңнің, Рекеңнің, Отардың, Жұмажанның,
Шымырбайдың, Зекеннің, Дүйсеннің және басқа сұраған
азаматтардың өздеріне және үй іштеріне көп-көп сәлем!*

Қош.

Жазушы балаңыз Елемес

Адрес

991 полевая почта 1081 полк

7 стрелковая рота красноармейцу Кусалиеву Елемесу

27.IX-1941ж.

11 қазанда 312-атқыштар дивизиясының қолбасшысы, подполковник А.Наумов Детчино селосының маңын қорғап жатқан подолскілік курсанттарының 4-батальонын күшейту үшін 45-мм зеңбіректерімен 1081-полкінің батальонын көмекке жіберді.

Қазанның 12-де вермахт әскері машиналарымен ағылып келе бастады. 30 автомашинадан тұратын бір колонна Боровск тас жолына қарай бағыт алды. Сағат 17:00-ге жақын жаудың мотожаяу әскері 50 машинамен Быковоны

алып, Детчиноға жылжыды. Біздің әскерге көмекке 1081-атқыштар полкінің 2,3-батальонын жіберді.

«13 қазанда екі жақтың күштерінің ара салмағы мынадай: танкілермен, авиациямен, механикаландырылған құралдармен қаруланған жау әскерлері бізге қарағанда күшті еді. Жеке құрамдағы жаяу әскерлер жағдайы үш есе, артиллерияда төрт есе асып түсті»[5.64], - деп жазды И.Красильников.

13 қазанда Малоярославец бағытындағы Ерденово, Хрустали қорғаныс шебіне А.Наумов 1081-атқыштар полкінің бірінші батальонын аттандырды.

Күн бата жау Митрофановканың оңтүстігі жағындағы қорғаныс шебінің сол қанатын бұзып өтіп, Ильинскінің шығысы жағынан тылға қарай кіріңкіреп кетті. Ильинск-Малоярославец аймағындағы тас жолды кесіп тастады.

Сол күні кешке 15 танкі мен десанттардан тұратын қарсыластар тобы Ильинск ұрыс теліміне тыл жағынан шабуылдады. Қазақстандық дивизия полктері қоян-қолтық ұрыса жүріп, кескілескен шайқас жүргізді. Немістер оларды қоршап алды. Тірі қалған азғантай жауынгер 859-артиллериялық полкпен бірге жауға қарсы соғыса берді.

Қазанның 14 күні кешке қарай жау Тауровоны басып алып, Детчиноның оңтүстік жағына кірді. Кеңес

армиясының бөлімдері ойсырай жеңілді деген жау оңбай қателесті. Бүгін жеңілсе, ертең қайтадан сапқа тұрып соғысқа дайын тұрды. Детчино секторындағы ауыр ұрыс жалғаса берді. Гитлершілдер жаяу әскерлері мен танкі үсті-үстіне шабуылдап, селоны үш рет алуға әрекет жасады. Авиациясы 1081-атқыштар полкі жауынгерлері мен курсанттар позициясын бомбалады. Малоярославец ұрыс аймағының және 312-атқыштар дивизиясының командирі подполковник А.Наумов фашистерді биіктіктен тықсырып тастауды бұйырды[8].

Қазанның 15 күні таңертең 1081-атқыштар полкі қарсы шабуылға шығып дұшпанды селоның арғы жағына ығыстырып тастады. Қарсыластарымыз сол күні Детчиноға үш рет шабуылдады. Немістің от атқыш қаруы доттарды жалынға орады. Айнала қара түгін. Қанша ауыр болса да жауынгерлеріміз ұрыс позицияларын тастамай, асқан табандылықпен шайқасты, сол жерде мерт болды. 13 неміс танкісі қиратылды, қалғандары кейін шегініп кетті.

«Детчиноны маңғол (қазақ) және сібірлік дивизиялар қорғауға қатысты. ... Бұл адамдар тұтқынға берілмеді... Қиян кескі ұрыс 5 күнге созылды. Неміс батальондары көп күшінен айрылды. 282, 289, 290-жаяу әскер полкінің саны айтарлықтай азайды, батальон, рота

командирлерінің көбі жарақаттанды, оққа ұшты. Саперлік батальон 100 адамынан айырылды»[4], - деп жазды әскери тарихшы Пауль Карель «Шығыс майдан. Гитлер шығысқа аттанды» деген кітабында.

16 қазан күні Детчино маңындағы 1081-полк позициясына жаудың 282,283,290-жаяу әскері полктері оңтүстік-батыстан және солтүстік-шығыстан шабуылға шықты. Гитлершілдер батальонымызға әуеден үздіксіз бомба тастап, артиллериялар мен минометтерден оқ жаудырды. Детчиноны басып алу мүмкін еместігіне көзі жеткен жау селоны айналып өтпекші болды. Детчиноның солтүстік батысында Березовка селосының алдындағы 209,9 биіктігін басып алған жау біздің бірінші батальонға шабуыл жасады. Батальон кешке дейін қорғанысты ұстап тұрды. Жау селоның басқа жағынан шабуылдады. Детчино екі жағынан қыспақта қалып қоршалды. Снарядтар да, патрондар да бітті, жауынгерлер штыкпен жауға қарсы көтерілді.

16 қазан 18:50 Малоярославецк ұрыс алаңының Ильинск секторын қорғау майданын артиллериямен үсті-үстіне соққылап алып, жау шабуылға көтерілді. Варшава тас жолымен келе жатқан жаудың күші танк, авиация, жеке құрам бойынша да біздікінен бірнеше есе артық еді.

Солтүстіктен немістің 20-танкі дивизиясының бөлімдері, оңтүстіктен 19-танкі дивизиясы алға жылжыды. Жау танкілерін Шумятино деревнясына жақын жіберіңкіреп алып, біздің жауынгерлер оларды көздеп ата бастады. Немістің 60-тан аса танкісі отқа оранды.

Ильинск секторында болған ауыр шайқастардың қорытындысы туралы А.Наумов сағат 18:00-де армияның штаб басшысына былай баяндады:

«1.Жау күштері мен құралдары артық болса да, қорғанысымызды бұзып өте алмады, сағат 17:00-де тоқтатылды.

2.Біздің әскери бөлімдерде де айтарлықтай шығын бар.

3.Атыс қаруларымыз, артиллерия снарядтары, оқ-дәрілері ертеңге ғана жетеді (17.10.1941ж.).

4.17.10.1941ж. жауға тойтарыс беруге дайындық жұмыстарын жүргізіп жатырмыз.

5.Малоярославецті қорғау бойынша шұғыл шешім қабылдауыңызды сұраймын. Селоны қорғайтын күшім, құралдарым да таусылды».

Қазан айының 16 күні жасаған шабуылдарының жүзеге аспауы 4 неміс армиясының қолбасшылары үшін күтпеген жағдай болды. Гитлершілдер Можайск шебіне

танк топтары мен бомбардировщиктерді қоса отырып, ұрысты күшейте түсті.

17 қазанда жау күштері мен қорғану құралдары сан жағынан көп болса да, кеңес армиясының сағын сындыра алмады. Қарсыласымыз сағат 16:00-ге жақын күшін толықтыру үшін шабуылын тоқтатуға мәжбүр болды.

Малоярославец ұрыс алаңының командирі полковник А.Наумов 1941ж. 17.10. 18.00-де 43-армияның штаб бастығына былай баяндады:

«1. Қорғанысымызды бұзып өте алмаған жау 1941жылы 17 қазанында сағат 16.00-ге жақын шабуылын тоқтатты.

2. Алдын-ала жасалған болжау бойынша жаудың шығыны орасан көрінеді. Біз де жеке құрал мен әскери техника жағынан үлкен шығынға ұшырадық.

3. Жеке құрамға қажетті тамақ, оқ-дәрі, танкілер мен машиналарға жанар-жағармай, аттарға беретін жем-шөп, - бәрі де азайды. Осыған байланысты қолбасшыға баяндап, әскерлерді қараңғы түсе кейін шегіндіруге рұқсат етуін сұраңыз».

Батыс майданының басшысы армия генералы Г.К.Жуков 43-армияның қолбасшысы генерал-майор К.Голубевке армияны Нара шесіне шегінуге рұқсат берді.

18 қазан күні таң атысымен немістің 19 танк дивизиясының топтары Малоярославецке басып кірді.

А.Наумов әскерлерін жаңа шепке шегінуге бұйрық алғанда, ол бұйрықты 1079-полкіне жеткізді. Өзі де сол полкпен бірге кетті. 1081-полкі мен подольскілік жаяу әскер училищесі курсанттарынан құралған 4-батальонға байланыстың үзілгеніне байланысты хабар бере алмады, шегіну туралы бұйрықты олар естімеді.

Подольск жаяу әскер училищесінің 4-батальонының аға комиссары Д.Панков өзінің естелігінде әскерлерді шегіндіру туралы бұйрықты бір тәулік өткен соң, 19 қазанда ғана алғанын айтады. «Қазанның 19 күні 13 ротаны қалқалап қорғануға қалдырып, 312-атқыштар дивизиясының 1081-полк бөлімдері мен курсанттардың 4-батальоны Хрустали жағына шегіне бастады», - деп жазды.

Сол күні 43-армияның қолбасшысы генерал-майор К.Голубев Батыс майданының қолбасшысы Г.К.Жуковқа:

«312-атқыштар дивизиясы 1079-полкімен байланыс жоқ, бұйрыққа сәйкес түнде шегінген шығар. 1081-атқыштар полкіне бұйрық жеткізілген, бірақ

қарсыластардан құтылар емес. Жау күштері полк үстімен қорғаныс шебіне тереңдей кірді. Таңға дейін 1081 полкінен бір рота ғана қалды», - деп баяндайды.

20 қазан 21.00-де әскери басшылыққа шұғыл мәліметінде: «312-атқыштар дивизиясы құрамында не бары 1800 адамнан тұратын бір полк қана қалды. Ұрыс сала Тарутино селосына шегініп барамыз», - дейді.

Генерал А.Наумов 312-атқыштар дивизиясының қиын да ауыр күндерін еске алады:

«Қорғаныс ұрыстарын жүргізе отырып, Угодск заводы бағытына қарай шегіну туралы бұйрық берілді.

Малоярославец қаласы жағына барлаушылар жібердік. Біздің әскер онда болмады. Қаланың шығыс жақ шетінде жау танкілері мен мотомжаяу әскерлері келе жатты.

Түстен кейін жаудың мжаяу әскерлері біздің қорғаныс шебімізге батыстан да, шығыстан да қиян-кескі ұрыс бастады. Дивизияның басқару пунктін Верховье деревнясына көшіруге тура келді. Кешке қарай біздің қорғаныс шебіміз жау қоршауында қалып қою қаупі анықталды. Қорғанудың мәні жоқ секілді. Фашистер Варшава тас жолымен және ескі Калуга жолымен Протва өзеніне қарай жылжып келеді, бізді қоршап алуы

мүмкін. Оның үстіне ауа-райы аяқ астынан өзгеріп, қар жауып кетті. Біз оқ-дәрісіз, жанар майсыз, тылдан келетін көмектен айырылдық. Жалғыз ғана жол – фашистерден құтылып, Протва өзеніне жақын Угодск заводы бағытына қарай шегіну керек болды. Өзеннен өтетін көпір Ивашкевич деревнясының маңында ғана. Осыны пайдалануды ұйғардық.

Таң атысымен азгантай отрядтарды жауды бөгеуге қалдырып, бөлімдермен шегіне бастадық. ...Радио арқылы байланыс орнату мүмкін болмады»[7].

1941 жылдың 22 қазанда 312-атқыштар дивизиясының бөлімдері Борисово, Орехово, Макарово, Марково, Корсаково деревня шептерін қорғауға орналасты.

Қазанның 23-де 312-атқыштар дивизиясы Москваға ентелеп келе жатқан фашистерді Иванов тауы түбінде Нара өзеніне дейінгі жерде тоқтатты. Біздің әскер қарсы шабуылға шығып, гитлершілдердің 289-полкін басып алған ұрыс позициясынан ығыстырды. Айқас келесі күні де жалғасты. Москва үшін болған шайқаста жауынгерлеріміз бір адым жеріміз үшін жан аямай соғысты.

Нара мен Черничка өзендері жағасында болған қан төгіс ұрыстарда фашистердің солдаттары мен офицерлерінің өлі денелері үйіліп жатты. Дәл осындай

көрініс Горки, Инино, Кузовлево, Ильино, Тетеренки үшін болған шайқаста да қайталанды.

«Осы күндері Волоколамск, Можайск-Дорохово, Наро-Фоминск, Малоярославец аймағында кескілескен айқастар болды. Біздің әскеріміз жауға қатты қарсылық көрсетіп, оларды тоқтата білді, әлсіретіп жойып жіберді. Қарсы шабуылдарға шығып соққы беріп отырды»[12], - деп жазды В.Шапошников.

Қазанның 26-сында қоршауда қалып қойған 1081-атқыштар полкінің азғантай тобы Нара өзенінің жағасына жетті. А.Наумов дивизияның қалған бөлімдерімен Протва өзенінен өтіп, кеңес армияларына қосылды. «Подольск жаяу әскер училищесі қарамағындағы 1083-полк Волоколамск тас жолының солтүстік жағына шегінді де, 1081-полк жау қоршауынан Детчино маңынан шығып, ескі Калуга жолымен Угод Заводына шегінуі керек еді. Протва өзеніндегі шайқаста дивизияның қалған бөлімдерімен байланыс үзіліп хабарсыз болдық. (Жанама деректерге сәйкес, олар 1081-полк Нара өзенінің шығысынан шыққан)», - деп А.Наумов еске алады.

28 қазанда неміс әскері авиация күштерінің қолдауымен, Нара қорғаныс шебіне шешуші шабуылды бастады. Нара қорғанысы үшін болған шайқас тіпті қиян-

кескі болды. 312-дивизия жауынгерлері Ильино, Кузовлево түбінде штык атакаларына, қоян-қолтық ұрысқа түсті.

«1941 жылдың 29 қазанында кешке қарай 312-атқыштар дивизиясынан ешкім де қалған жоқ» [5.151], - деп жазады И.Красильников.

Екі аптаға жетпейтін уақыт ішінде 312-атқыштар дивизиясы 10000 нан астам адамнан айырылды.

Деректер бойынша 1081-атқыштар полкінен тек қана екі рота аман шыққан. Жау армиясынан офицері бар унтер-офицері, қатардағы солдаттары бар барлығы 7522 адамынан, әскер санының 40 пайызынан айырылған.

« 43- армия әскери кеңесіне

312-атқыштар дивизиясы фашист әскерлерімен 12 күн қиян-кескі шайқасты. Ұрыс кезінде жауынгерлеріміз Отанымызға, партиямызға, Ұлы Сталинге адал екенін дәлелдеді.

Ұрыстың ауыр кезеңдерінде басшылары мен саяси жетекшілерінен үлгі алып рухтанған сарбаздарымыз жаумен асқан табандылықпен шайқасты. Шағын бөлімдердің өзінен бірде-бір жауынгер ұрыс алаңынан қашқан емес.

1081-полкі Детчино маңында жау қоршауында қала тұра, өздеріне тапсырылған ұрыс позициясын екі апта бойы табандылықпен қорғады. Полк басшылығының соңғы мәліметінде айтылған: «Бір адым да шегінбейміз!» бұйрығын орындаймыз. Қасықтай қанымыз қалғанша шайқасамыз».

312-атқыштар дивизиясы жауынгерлері жанқиярлық ерлік көрсетіп соғысқаны сияқты, тірі қалған әскери мамандар дивизияны толықтырып, жан аямай күресе алады.

*312-атқыштар дивизиясының басшысы
полковник А.Наумов*

2 қараша 1941 ж.»

1941 жылдың 5 қазанындағы МҚК (ГКО) арнайы шешімін: «Можайск қорғаныс шебін жауға қарсы тұрудың негізгі шебіне айналдыру», 312-атқыштар дивизиясының жауынгерлері өз өмірлерін қия отырып орындады.

Қаза болған 312-дивизияға басқолбасшы Г.К.Жуков: «Малоярославец бағытына жаудың 12-армия бөлімдері мен 57-мотокорпусы шабуыл жасады. Малоярославецкіге кіре берісте Наумов басқарған 312-атқыштар дивизиясының бөлімдері мен подольскілік жаяу әскер және артиллериялық

училищесінің курсанттары қаһармандықпен шайқасты», [3.334],- деп жоғары бағалады.

Осы күні А.К.Наумовқа 53, 17, 312-дивизиясынан аман қалған жауынгерлерін басқаруға бұйрық берілді. 53-дивизияда - 5527, 17-дивизияда - 1563, 312-дивизияда - 1076 адам қалыпты. Қазақстандардықты 53-дивизиясының 12-полкіне жинауға мүмкіндік беріліпті.

29.10.1941ж

№30 бұйрық, Бунчиха БП

43-армия әскерлеріне

- 1. Құрама атқыштар дивизиясына (312-дивизияның қалғандары кірген) 53 нөмір беріп, одан әрі 53-АД (атқыштар дивизиясы) болып аталсын.*
- 2. 53-АД командирі болып полковник Наумов Александр Федорович тағайындалсын.*
- 3. Әскери комиссар болып полк комиссары Зыков Константин Антонович тағайындалсын.*
- 4. 312-АД штаб қызметкерлері мен саяси бөлімінен 53-АД штабы мен саяси бөлімі жасақталсын.*

312-атқыштар дивизиясының шайқас алаңында ерлікпен мерт болған жауынгерлерінің дәстүрін жалғастырған 53-

атқыштар дивизияны екі ай бойы Нара шебін қорғады. 18 желтоқсаннан бастап 43-армияның шабуылы басталды.

Қазақстандық 312-атқыштар дивизиясының Москва түбіндегі ауыр шайқастарда көрсеткен қаһармандығы жөнінде шежіре осылай деп сыр шертеді.

Гитлердің Мәскеуді алады деген үміттенген жоспары 16 қазанда да, 25 қазанда да орындалмай қалды. Атақты «Тайфун» операциясы Можайск мен Малоярославец қорғаныс шебінде тұншығып быт-шыт болды.

«Қазақстандық, Сібірлік дивизиялар өзге әскери бөлімдерге қарағанда рухы жоғары болып, ержүректілікпен шайқасты, - деп еске алады тарихшы А.Самсонов. - Осы жау жүрек жауынгерлер арқасында Мәскеуді қорғап қалды»[9].

Елеместің ауылы соғыс барысы жайында, жеңістер мен жеңілістер туралы радиодан, үндеу қағаздарынан, соғыстан қашқан босқындардан біліп отырды. Соғыс зардабынан қашқандар қазақ ауылдарына, қалаға үй бұйымдары мен азық-түліктерін, азын- аулақ малдарымен келе бастады. Олар әр ұлт өкілдері: украин, белорус, орыс еді. Житомирден еврей отбасылары келді. Олар сиырларын тастамай, жолда ішіп-жеуіне, тауарларға айырбастап отырыпты. Босқындардың бірі, 17 жасар Мистецкий Лев,

көп жыл өте еске алады: «Бізді анамызбен бірге Гребенщик селосына бөлді. Ол кезде Гурьев облысының Есбол ауданы болатын. Онда негізінен қазақтар тұратын. Біз сол ауылда қыстап шықтық. Мен кітапханада жұмыс істедім. Жергілікті халық босқын отбасы мүшелеріне жылы киімдерін, отқа жағатын отындарына дейін беріп көмектесті. Жейтін нанымен, сүтімен бөліскен». Соғысқа деп ер адамдар аттарын, әйелдер ата-бабаларынан мұра боп қалған күміс әшекейлеріне дейін берді. Түйе, қой жүнінен тоқылған жылы заттарын майданға жіберіп тұрған.

Қосалы мен оның жалғыз інісі Елеусіннің мінезі, тағдыры да ұқсас еді. Екеуі де көп сойлемейтін, тұйықтау, қаталдау кісілер. Ағалы-інілер колхоз жұмыстарында аянбай тер төкті, өзгелерден көмегін аямады, ұлдары соғыстан қайтпай қалған қарияларға, әкесіз жетімдерге, жесірлікке ұшыраған әйелдерге қамқор болды.

Елеусін Ахметов өмірі - әрі қиын, әрі ерекше болды. Оның өмірбаяны өзгеше екенін айғақтайтын дәлелдерге толы болады. Елеусін 1882 жылы Гурьев облысы Есбол ауданы «Қаңбақты» ауылында дүниеге келген. 1934 жылы колхозда жылқы фермасын ұйымдастырды. Басқарма Елеусінді ферманың меңгерушісі қылып тағайындады. Алғашқыда колхоз табынында не бары 25 жылқы болса,

1948 жылы 1500 жылқыға дейін көбейді. Елекеңнің малға, әсіресе, жылқы малын бағуға ебі күшті еді. Жылқыға жайлы шөбі шүйгін жайылымды дәл табатын. Оны «Елеусін жайлауы» деп ел атап кетті.

Ұлы Отан соғысы жылдары Елекеңнің жылқы фермасы Кеңес Армиясына жыл сайын жүздеген сәйгуліктерді майданға жөнелтті. Ішінде ұзақ жерге жемсіз, сусыз жүруге төзімді таза қанды «англодончак», «адай» жылқылары да бар еді.

Елеусін колхозда 28 жыл еңбек етті, оның 18 жылын ферма меңгерушісі болып қызмет атқарды. Жылқы санын көбейтуге еңбегін сіңірді. Колхоз басқармасы Елеусінге берген мінездемесінде: «1947 жылы жылқыларды өрісте бағып 166 аналық биенен 157 құлын алса, 1948 жылы 228 бас биенен 216 құлын алып, жоспарды 94 пайызға орындады», - деп жазыпты.

Елеусін Ахметов 1938 жылы Мәскеуде өткен Бүкілодақтық ауыл шаруашылығы көрмесіне таза қанды арғымақтарын апарды.

1945 жылы Алматыда өткен озат малшылардың республикалық кеңесіне қатысты. 1950 жылы Мәскеуде өткізілген бейбітшілікті қолдаушылардың II Бүкілодақтық конференциясының делегаты болды. Мен сол кезде

Мәскеуде оқуда жүрген кезім. Гурьев облысынан келген делегация «Москва» қонақ үйінде орналасыпты. Кіріп Елекеңе сәлем беріп, әңгімелестім.

Колхоздың жылқы санын көбейтуге қосқан еңбегінің зор екенін бағалап, облыстық, аудандық партия комитеті мен колхоз басшылары бірнеше рет құрмет грамоталарымен марапатталды.

СССР Жоғарғы Кеңес Президиумының Жарлығы бойынша 1948 жылдың 23 маусымында Елеусін Ахметовке В.И.Ленин ордені табыс етілді. Социалистік Еңбек Ері атанып, кеудесіне «Алтын Жұлдыз» орденін тақты.

Өмірінің соңына дейін атақты жылқышы Елеусін Ахмет фермада еңбек етіп, жоғарғы көрсеткіштерге жетті. Көп жылғы тәжірибесін жас жылқышыларға үйретті.

Елеместің әкесі Қосалы Ахметов соғыс және соғыстан кейінгі жылдары денсаулығы көтергенше «Красин» колхозында еңбек етті. Анасы Дәріш үй шаруасында болып, қыздарының тәрбиесімен айналысты. Қосалы ата: «Ұлым тірі, бір майданда соғысып жатқан шығар. Жақсы хабар келіп қалар-ау», - деп үміттеніп жүрді. Елеместен тек қана 1941 жылдың қыркүйегінде жазған 4 хатынан өзге ешқандай хабар болмады. 1945 жылы Жеңістен кейін аман қалғандары елге орала бастады. Ұлынан үмітін үзбеген

Қосалы ата Төремұрат Қабдіраштан баласы туралы сұрау салу қағазын жазуын сұрады. «Құсалиев Елемес тұтқынға түскендердің де, қаза тапқандардың да тізімінде жоқ», - деген жауап келді.

Көп жыл өте ОБД Мемориалдан интернет арқылы ақпарат алу мүмкін болды, сонда ғана Құсалиев Елеместің хатында көрсетілген 991-номерлі далалық пошта 312 атқыштар дивизиясының реквизиті екенін білдік.

Ұмытылған қазақстандық дивизияның майдан жолын зерттеуде, Елемес Құсалиев сияқты хабарсыз кеткен қаһарман жауынгерлердің Отан үшін ерлігі мен Ұлы Жеңіске қосқан үлесіне куәгер болдық.

1960 жылы Қосалы ағасының тірегі болып жүрген Елеусін өмірден озды. Жұбайы Ақбала, қызы Балзия, ұлы Тәжіғали Қосалы ата мен Дәріш әженің қамқорлығында қалды.

Сағида мен Дәметия өсіп, орта мектепті бітірді. Екеуі де тәрбиелі, әке-шешелеріне көмектесіп, қолқанаты болды. Колхозда жұмыс істеп еңбек етті. Өз серіктерін тауып, отбасын құрды.

Сапарұлы Нәсіпқали Гребенщиковте, мен, Мұсаұлы Орынғали, Елтай селосында өстік. Сырт келбетіміз де, мінезіміз де ұқсас еді. Үйдің үлкені болған соң ауыр

жұмыстың не екенін бала кезімізден білетінбіз. Көп нәрсені білуге құмар едік, мектепте жақсы оқыдық. Қазақ тілінде қалай еркін сөйлесек, орыс тілінде де мүдәрмейтінбіз, көп оқитынбыз.

Екеуіміз де Ұлы Отан соғысына қатысып шынықтық. Бүкіл ауырпалықты сезініп, отбасы мүшелеріне, туыстарымыз бен жақындарымызға пана бола алдық.

Еңбек ұжымында біздің еңбекқорлығымызды, қарапайымдылығымызды, ісімізге шын берілгенімізді өзгелерге мақтан етегін.

Нәсіпқали 1924 жылы Индер ауданы Гребенщин селосында дүниеге келген. Елтай орта мектебін бітірген соң, 1942-1943 жылдары Гурьев әскери училищесінде оқыды. 1943 жылдың 14 мамырынан бастап, 3-Украин майданы 54-атқыштар дивизиясының 160-полкінің құрамында болды, содан кейін 2-Украин майданы 84-атқыштар дивизиясының 108-полкінде взвод командир болып тағайындалған. Жарақаттанып, әскери госпиталді емделген. Туған жеріне Нәсіпқали 1945 жылы оралды.

1945-1949 жылдары Нәсіпқали қаржы органдарында есепші болып еңбек етті. Есбол аудандық партия комитетіне жауапты қызметке тағайындалды. 1953 жылы Нәкең Есбол МТС-ң партия комитетінің хатшылығына сайланды. Ол ұзақ

жылдар «Правда» колхозында, содан соң басқарманың директоры, аудандық мал бордақылау бөлімінде болды.

Жұбайы Сагида колхозда есепші болып еңбек етті. Көп балалы ана болған соң, үй шаруасымен, балаларының тәрбиесімен айналысты.

Қосалы қызы Дәметия екеуіміз 1949 жылы үй боп, үш балаларымызды - Әлия, Халам, Ғизат - - тәрбиелеп өсірдік.

Менің өмірбаяным Индер ауданында Нарын құмындағы қойшы атамның қыстауынан басталады. 1924 жылы 21 қарашада дүниеге келіппін. Мен атам мен әжемнің тәрбиесінде болдым. Елтай орта мектебінде оқып білім алып жүріп, колхоздың маусымдық жұмыстарына қосылдым.

1942 жылы 5 қаңтарда Есбол әскери комиссариатына Қызыл Армия қатарына шақырылдым. Алғашқыда Гурьев жаяу әскер училищесінде әскери ғылымымен тереңірек таныстым. Оң қапталдың бағыттаушысы болдым. Соғыс біздің өмірге де жақындап қалған соң курсанттарды десант бөлімдер құрамына аттандырды. Москваның терістігінде қорғаныс шебінде болдық. 1944 жылы әскери бөлім Қиыр Шығысқа, Владивосток түбіндегі Артем қаласына жіберілді.

1945 жылы 9 тамызда 1,2-Қиыршығыстың майдан әскерлері Тынық мұхит флотының десанттарымен бірге

Кореяның солтүстігін жапондардан босату шабуылдарын бастады. Десант бөлімдері Сейсиннен Солтүстік батыс бағытына 1-Қиыршығыс майданы 25-армиясымен бірігіп шабуылға шығып, қиян-кескі шайқас жүргізді. Бірнеше қаланы азат еттік. Ішінде Расинмен Сейсин де бар. Квантун армиясы тізе бүкті. Жапонның 84 мың солдаты жер жастанып, 500000-ы тұтқынға алынды. Кеңес армиясының жоғалтқаны 12000 адам. Сейсин үшін болған шайқаста бірнеше жауынгердің ішінде мен де, Қарасаев Орынғали, «Ұрыстағы ерлігі үшін» медалімен марапатталдық.

Әскери іс-әрекеттер аяқталғаннан кейін мені Артем қаласында әскери қызметті жалғастыруға қалдырды.

Елге 1947 жылы оралдым. Алғашқыда Есбол ауданы атқару комитетінің инспекторы болып қызмет атқардым. 1948 жылы ақпанда Есбол аудандық комитеті бірінші хатшысы болып сайландым. 1949-1951 жылдары Мәскеуде Орталық комсомол мектебінде оқыдым. Оқуымды бітіріп, Гурьев облыстық комсомол комитетінің хатшысы болып сайландым. 1954 жыл Новобогат содан кейін Есбол аудандық партия комитетінің хатшысы болдым. 1959-1964 жылдары облыстық партия комитетінің инструкторы, 1964-1971 жылдар аралығында Балықшыда, Маңғышлақта Жаңаөзен аудандық хатшылығына сайландым.

1974-1977 жылдары Гурьев облыстық әлеуметтік қамтамасыз ету бөлімінің бастығы болып еңбек еттім. 1977-1985 жылдары Гурьев облыстық мәдениет басқармасын басқардым. 1985 жылы зейнеткерлік жасқа жетіп, облыстық өлкетану мұражайының директоры қызметін атқардым. Содан кейін Бүкілодақ мәдениет қорының облыстық бөлімінің бастығы болып тағайындалдым. Еңбек жолымды 1994 жылы аяқтадым.

Жұмыс істеп жүрген кездерде аудандық, облыстық, партия комиттерінің мүшесі, советтердің депутаты болып сайландым. Қазақстан комсомолының съездеріне делегат болдым. 4 орден, бірнеше медальдар, 2 рет Қазақ ССР Жоғарғы Кенесінің президиумының құрмет грамоталары, 2005 жылы Қазақстанның "Құрмет" орденімен марапатталдым.

Тұрмыс жағдаймыз қарапайым болды. Партияның жолдамасы бойынша Кулагино, Новобогат, Гурьевке бірнеше рет көшіп-қонуға мәшбүр болдық, саманнан, ағаштан салынған үйлерде тұрдық, коммуналдық пәтерлерде өмір сүрдік. Тек қана мен Гурьев облыстық партия комитетінің инструкторы болып жүргенде жеке пәтерде тұра бастадық.

Осындай қиын кезде Дәметия жұмысқа шығып, балаларды коммуналды пәтердегі көрші орыс кемпірінің қарауына қалдырып кететін. Әуелі сатушы, содан кейін кассир, сонырақ киім салонының меңгерушісі болды. Ұзақ жылғы еңбегі үшін «Құрмет белгісі» орденімен марапатталды, бірнеше рет «Социалистік жарыстың үздігі» атанды. Медаль, Құрмет грамоталарының иегері.

Қосалы ата мен Дәріш әже қыз-күйеулеріне өте риза еді. Отбасымызбен Гребенщиктегі қара шаңыраққа келгенде үлкен қуаныш, керемет меркедей болатын.

Дастархан басында туыстарымыз бен көршілер жиналатын. Ол кезде электр тоғы жоқ, шыра жағатын. Өткен күндерді, болашақты армандап, әңгіме дүкен құратынбыз. Қосалы ата жасы ұлғайып қалса да, ақыл-ойы тың еді. Әңгімешіл, әрі тыңдауға жалықпайтын кісі болды.

Немерелері өсіп, жоғары білім алды, жақсы маман атанды. Жауапты қызметтер атқарды. Елінің дамуына өз үлестерін қоса білді. «Ат тұяғын тай басар» дегендей, үлкендер орнын жастар басты.

Тағдыр қуаныш пен қайғыны қатар жүргізеді екен. Өлкеміздің денсаулық саласының өркендеуіне өзіндік үлес қосқан, қазақ қыздарынан шыққан осы саланың бірден бір басшысы, халық арасында "Адам жанының арапасы",

"Азамат қыз" аталған Әлиямыздан қапияда айырылып қалдық.

Жүректің жазылмайтын жарасы осы...

Қарттарымыз Қосалы ата, Дәріш әже Елеместен хабар күте-күте өмірден өтті. Сағида мен Дәметия ағасы қай жерде жерленгенін білуден үмітін үзбейді.

312-атқыштар дивизиясы 1081-полк 7-ротасының жауынгері болған Құсалиев Елемес қасиетті Отан-Ананы қызғыштай қорғап, майдан даласында мәңгілікке қалды.

Орыс халқының ұлы әскери қолбасшысы А.Суворов қаза тапқан ең соңғы солдат жерленбейінше соғысты бітті деуге болмайды дегендей, Ұлы отан соғысының құрбаны болған қазақстандық жауынгерлер мен ірі әскери құрылымдардың қайғылы тағдырын, олардың Жеңіске қосқан үлесін терең зерттеу қазіргі ұрпақтың қасиетті парызы екені айқын.

Пайдалалынган әдебиеттер

1. Битва под Москвой. Хроника, факты, люди: В 2-х кн. М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2001.
2. Боевые действия советской армии в Великой Отечественной войне. 1941-1945. Краткий исторический очерк. Том 1. - М.: 1958.
3. Боевые документы 43-й армии, списки найденных солдат, смертные медальоны, материалы родственников, как становились без вести пропавшими. www.memory.podolsk-news.ru
4. Жуков Г.К. Воспоминания и размышления. - М.: АПН. 1969г.
5. Карель П. Восточный фронт. Гитлер идет на Восток. Книга 1. - М., 2004.
6. Красильников И.А. Сорок третья армия в 1941 году. - Подольск: Информация, 2007.
7. Крылов Н.И., Алексеев Н.И., Драган И.Г. Навстречу победе: боевой путь 5-й армии; октябрь 1941г. - август 1945г. - М.: Наука, 1970.
8. Наумов А.Ф. На Варшавском шоссе. - Алма-Ата: Казахстан, 1968.
9. ОБД Мемориал www.obd-memorial.ru

10. Панков Д.Д. Подвиг подольских курсантов. Военный вестник, 1985, №5.
11. Рокоссовский К. К. Солдатский долг. М.: Воениздат, 1988.
12. Русский архив. Великая Отечественная. Генеральный штаб в годы Великой Отечественной войны: Документы и материалы. 1941 год. Т. 23 (12—1). М.: Terra, 1998.
13. Самсонов А.М. Великая битва под Москвой. 1941-1942. - М., 1958.
14. Самсонов А.М. Поражение вермахта под Москвой. - М.: Военное издательство, 1981.
15. «Совершенно секретно! Только для командования». Стратегия фашистского командования в войне против СССР. Документы и материалы. М.: Наука, 1967.
16. Спасибо В. Родина или смерть. - "Совершенно секретно", №12/271, 3 декабря. 2011г.
17. Шапошников Б. М. Битва за Москву. Московская операция Западного фронта 1941-1942. Разгром немецких войск под Москвой. - М. 2002-2010.
18. Чугунов Глеб. Горькая осень сорок первого: Историко-документальный очерк. - Актобе: Арсенал, 2010.

312 СТРЕЛКОВАЯ ДИВИЗИЯ (07.1941-27.12.1941г.)

1081 СТРЕЛКОВЫЙ ПОЛК

1. **Абдираманов Мамраим**, 1913, 07.1941 Туркестанский РВК, Южно-Казахстанская обл., Туркестанский р-н, 312СД, рядовой, пропал без вести 02.1942.
2. **Абдрахманов Дакет**, 1907, с.Байганинский, Мартукский р-н, Актюбинская обл., призван 18.07.1941 Актюбинский ГВК, г.Актюбинск, п/п 991 312СД 1081СП 2 батальон 6 рота, красноармеец, пропал без вести 12.1941.
3. **Абдулаев Исмаил**, Ташкент, 312СД 1081СП, лейтенант, пропал без вести 18.10.1941.
4. **Абдухаимов Камал**, 1915, 27.07.1941 Туркестанский РВК, Южно-Казахстанская обл., 312СД, рядовой, пропал без вести 03.1942.
5. **Азовский Илья Кузьмич**, 1909, п.Калмыково Тайпакский р-н Западно-Каз.обл., призван 19.07.1941 Гурьевским ГВК, красноармеец, пропал без вести 10.1941.
6. **Айбасов Абдугалий**, 1906, 15.07.1941 Хобдинский РВК, Актюбинская обл., 312СД, красноармеец, пропал без вести 12.1941.
7. **Аксенов Егор Иннокентьевич**, 1914, с.Черемушки Залесовский р-н Алтайский край, 13.06.1941 Шкотовский

- РВК, Приморский край, 312СД, красноармеец, убит 16.10.1941.
8. **Акунишников** Георгий, 1906, 1941 Чапаевский РВК, Западно-Казахстанская обл., 312СД, рядовой, пропал без вести 12.1941.
9. **Алексеев** Иван Егорович, 1915, Полтавский с/с Петровско-Роменский р-н Украинская ССР, Западный фронт 1081СП 312СД, лейтенант, пропал без вести 18.10.1941.
10. **Алимов** Каюм Нафиевич, 1900, с.Новый Какерле, Дрожжановский р-н, Татарская АССР, 17.08.1941 Актюбинский ГВК, г.Актюбинск, 312СД, рядовой, пропал без вести 10.1941.
11. **Анисимов** Иван Емельянович, 1914, с.К.-Имангулово, Ташлинский р-н, Чкаловская обл., 23.08.1941 Актюбинский РВК, Актюбинск, 991п/п 312СД, рядовой, пропал без вести 12.1941.
12. **Арсенко** Петр Иванович, 1919, Акмолинская обл, Западный фронт 1081СП 312СД, мл. лейтенант, пропал без вести 18.10.1941
13. **Аскеров** Исмаил. 1922, Южно-Казахстанская обл., Сары-Агачевский р-н, Западный фронт 312СД 1081СП, военфельдшер, пропал без вести 18.10.1941.

14. **Аташев Мурсат**, 1918, 19.07.1941 Туркестанский РВК, Южно-Казахстанская обл., Туркестанский р-н, 312СД, рядовой, пропал без вести 10.1941.
15. **Байкутов Нурлупес**, 1906, 15.07.1941 Хобдинский РВК, Актюбинская обл., 312СД, красноармеец, пропал без вести 12.1941.
16. **Балакирев Владимир Тимофеевич**, 1905, Курская обл., Западный фронт 312 СД, майор, пропал без вести 10.1941.
17. **Барышев Иван Борисович**, 1921, г.Курган Курганский р-н Алтайский край, Западный фронт 1081СП 312СД, лейтенант, пропал без вести 18.10.1941
18. **Башков Александр Афанасьевич**. 1906, Сайрамский РВК, Южно-Казахстанская обл., Сайрамский р-н, 312СД 1081СП, рядовой, пропал без вести 12.1941.
19. **Беляев Николай Иванович**, 1915, п.Новоуральск ст. Кувандык Чкаловской обл., призван 17.07.1941 Актюбинским ГВК, Актюбинск, 991п/п 312СП, политрук, штабная батарея, пропал без вести 12.1941.
20. **Бекенов Есжан Бекенович**, 1920, Караганда, призван 01.1940 Алма-Ата, Западный фронт 312 СД 1081 СП, командир взвода, умер 10.2006.
21. **Бикенов Исмаил**, 1919, Караганда, Западный фронт 312СД 1081СП, лейтенант, пропал без вести 18.10.1941.

22. **Бименов Сейдеш**, 1919, призван 15.07.1941
Хобдинский РВК, Актюбинская обл., Хобдинский р-н,
312 СД, красноармеец, пропал без вести 09.1941.
23. **Бисенаулин Аманкос**, Актюбинская обл., Темирский
р-н, призван 22.06.1941 Ключевой РВК, Актюбинская
обл., 991п/п 312 СД, рядовой, пропал без вести 12.1941.
24. **Боачитзе Петр Сергеевич**, 1914, Орджоникидзевский
р-н, Грузинская ССР, призван 1941, 1081СП 312СД,
мл.лейтенант, пропал без вести 18.10.1941.
25. **Боктаев Гариф Шакирович**, 1908., призван 1941
Актюбинский РВК, Актюбинская обл., 1081СП 312СД,
красноармеец, попал в плен (освобожден) Малый
Ярославец.
26. **Болтабаев Халик**, 1900, 26.06.1941 Туркестанский РВК,
Южно-Казахстанская обл., 312 СД, рядовой, пропал без
вести 12.1941.
27. **Бурдавицын Степан Моисеевич**, 1917, Актюбинская
обл., Сталинский р-н., Западный фронт 1081СП 312СД,
мл. лейтенант, пропал без вести 18.10.1941.
28. **Бухаров Зулбухар**, 1915, призван 20.07.1941
Туркестанский РВК, Южно-Казахстанская обл., 312СД,
рядовой, пропал без вести 12.1941.

29. **Вавилин** Артемон Яковлевич, 15.07.1941 Приуральный РВК, Западно-Казахстанская обл., 1081СП 312СД, рядовой, пропал без вести 12.1941.
30. **Верченко** Андрей Пантелеевич, 1912, призван 14.06.1941 Хобдинский РВК, Актюбинская обл., 312 СД, рядовой, пропал без вести 02.1942.
31. **Витков** Николай Федосеевич, 1906, призван 16.07.1941 Бостандыкский РВК, Южно-Казахстанская обл., 312СД 1081СП, солдат, пропал без вести 12.1941.
32. **Вольнов** Николай Поликарпович, 1913, призван 14.07.1941 Испульский РВК, Гурьевская обл., 312СД, рядовой, пропал без вести 12.1941.
33. **Вязов** Петр Афанасьевич, 1916, Могилевская обл., Краснопольский р-н, 1081СП 312СД, лейтенант (командир взвода), пропал без вести 10.1941.
34. **Гарбаров** Иван Прокофьевич, 1913, п.Рожествовиный, Перво-Бурдинский р-н, Чкаловская обл., Южно-Казахстанская обл., призван 1941 Чимкентский РВК, 991п/п 312СД, рядовой, пропал без вести 12.1941.
35. **Гарифулин** Кубай, 1906, Актюбинск, призван 18.07.1941 Актюбинский ГВК, 1081СП 312СД, рядовой, пропал без вести 12.1941.

36. **Гетьман** Петр Сергеевич, 1901, с.Каменка, Днепропетровская обл., призван 18.07.1941 Актюбинский ГВК, 2 рота 1081СП 312СД, красноармеец, пропал без вести 12.1941.
37. **Гибатов** Нуфтолла Измаилович, 1-ый батальон пульроты 1081СП 312СД, пропал без вести 12.1941.
38. **Глебов** Петр Николаевич, 1907, п.Кулагино Испульского р-на Гурьевской обл., призван 07.1941 Испульский РВК, 991п/п 1081СП минрота, красноармеец, пропал без вести 10.1941.
39. **Глукош** Владимир Саввович, 312СД 1081СП, политрук роты.
40. **Головгун** Сергей Григорьевич, 1915, призван 20.07.1941 Актюбинский ГВК, Актюбинск, 312СД, рядовой, пропал без вести 12.1941.
41. **Горбунов** Леонид Федорович, 1914, Испульский р-н, Гурьевская обл., призван 14.07.1941 Испульский РВК, рядовой, 312СД 1081СП, попал в плен 18.10.1941 в районе Малоярославца.
42. **Грузницкий** Яков Савельевич, 1909, п.Степановка, Мартукский р-н, Актюбинская обл., призван 1941 Актюбинский ГВК, г.Актюбинск, 312СД 1081СП, красноармеец, пропал без вести 12.1941.

43. **Гуминиченко** Петр Корнеевич, 1919, Алма-Атинская обл., Литовский р-н, 1081СП 312СД, лейтенант, пропал без вести 10.1941.
44. **Гущин** Александр Федорович, 1912, 1081СП 312СД, воентехник 2 ранга, пропал без вести 10.1941.
45. **Демченко** Назар Мар., 1910, призван 15.08.1941 Хобдинский РВК, Актюбинская обл., 312СД, солдат, пропал без вести 05.1942.
46. **Джалилов** Озим Ходайш, 1917, 17.06.1941 Чимкентский ГВК, Южно-Казахстанская обл., 312СД, красноармеец, попал в плен (освобожден) 10.1941.
47. **Джангалиев** Аубекер, 1908, призван 16.07.1941 Урдинский РВК, Западно-Казахстанская обл., 312СД, пропал без вести 10.1941.
48. **Долбня** Павел Игнатович, 1909, призван 1941 Ключевой РВК, Актюбинская обл., Ключевой р-н, 312СД, красноармеец, попал в плен 19.10.1941.
49. **Доценко** Иван Иванович, 1915, призван 20.07.1941 Казалинский РВК, Кызыл-Ординская обл., Казалинский р-н, 312СД, рядовой, попал в плен (освобожден) 12.10.1941.
50. **Дубровин** Алексей Иосифович, 1918, Куйбышевская обл., ст. Безым-Янка, 1081СП 312СД, ст. лейтенант, пропал без вести 10.1941.

51. Дуля Василий Григорьевич, 1914, призван 14.07.1941
Хобдинский РВК, Актюбинская обл., 312СД,
красноармеец, пропал без вести 01.1944.
52. Дуля Владимир Артемович, 1912, призван 14.07.1941
Хобдинский РВК Актюбинская обл., 312СД, рядовой,
пропал без вести 11.1941.
53. Дуля Кондрат Кириллович, 1907, призван 14.07.1941
Хобдинский РВК Актюбинская обл., 312СД, рядовой,
пропал без вести 11.1941.
54. Дуля Степан Афанасьевич, 1910, призван 14.07.1941
Хобдинский РВК Актюбинская обл., Хобдинский р-н,
312СД, рядовой, пропал без вести 01.1942.
55. Душко Василий Гаврилович, 1918, Актюбинская обл.,
Маргукский р-н, п. Байтурасай, призван 17.07.1941
Актюбинский ГВК, 991п/п 859АП 312СД, красноармеец,
пропал без вести 12.1941.
56. Ежак Василий Захарович, 1910, Завитинский РВК,
1081СП 312СД, военфельдшер, похоронен, село 1 мая
Вяземского района Смоленской области.
57. Елисеев Дмитрий Алексеевич, 1914, Алтайский край,
312СД, лейтенант, пропал без вести, 10.1941.
58. Еремин Виктор Михайлович, 1921, Саратовская обл.,
1081СП 312 СД, лейтенант, пропал без вести, 10.1941.

59. **Есмагамбетов Уразгалий**, 1908, призван 15.07.1941
Испульский РВК, Гурьевская обл., 312СД, солдат, пропал
без вести 12.1941.
60. **Ефимов Борис Парфирьевич**, 1907, Куйбышевская
обл., Сызрань, призван 15.07.1941 Актюбинский РВК,
312СД 1081СП, рядовой, пропал без вести 12.1941.
61. **Жигирь Михаил Прокофьевич**, 1909, Актюбинская
обл., Мартукский р-н, п. Рыбаковск, призван 17.07.1941
Мартукский РВК, Актюбинская обл., 312СД, пропал без
вести 12.1941.
62. **Жегулевцев Петр Климентьевич**, 1911, с.Кулагино
Испульского р-на Гурьевской обл., призван 15.07.1941
Испульским РВК, красноармеец, 1081СП 312СД, пропал
без вести 12.1941.
63. **Жиембетов Шайлы**, 1912, Западно-Казахстанская
обл., Тайпакский р-н, аул № 1, призван 14.07.1941
Испульский РВК, Гурьевская обл., Испульский р-н,
991п/п 312СД, красноармеец, пропал без вести 12.1941.
64. **Жулкашов Кусани**, 1908, Гурьевская обл.,
Испульский р-н, п. Гребенщик, призван 16.07.1941
Испульский РВК, Гурьевская обл., 991 п/п 312СД, пропал
без вести 12.1941.

65. **Жумасин** Базарбай, 1900, призван 14.07.1941
Хобдинский РВК, Актюбинская обл., Хобдинский р-н,
312СД, рядовой, пропал без вести 10.1941.
66. **Загубы-Кобыла** Андрей Никитович, 1908,
Актюбинская обл., п.Родниковка, призван 30.07.1941
Актюбинский ГВК, Актюбинск, 312СД, рядовой, пропал
без вести 11.1941.
67. **Завадский** Виктор Петрович, Ташкентская обл.
г.Чирчик, 1081СП 312СД, мл.лейтенант, пропал без вести
17.10.1941.
68. **Зарик** Василий Григорьевич, 1906, Южно-
Казахстанская обл., Тюлькубанский р-н, с. Владимировка,
призван 18.08.1941 Сайрамский РВК, Южно-
Казахстанская обл. 991п/п 312СД 1081СП 2 минометная
рота, рядовой, пропал без вести 1941.
69. **Зенич** Никифор Степанович, 1907, п.Родниковка,
Родниковский р-н, Актюбинская обл., призван 18.07.1941
Актюбинским ГВК, г. Актюбинск, п/п 991 312СД,
рядовой, пропал без вести 12.1941.
70. **Зиновьев** Иван Георгиевич, 1911, Орджоникидзевский
край, Ставропольский р-н, станица Медвежьево, призван
20.07.1941 Актюбинский ГВК, 991п/п 312СД 1081СП
саперная рота, красноармеец, пропал без вести, 11.1941.

71. **Зубец** Владимир Федорович, Западный фронт 1081СП 312СД, ст. лейтенант (командир взвода), пропал без вести между 10.1941 и 12.1941.
72. **Ибрагимов** Юлдаш, 1917, призван 19.06.1941 Туркестанский РВК, Южно-Казахстанская обл., Туркестанский р-н, 312СД, рядовой, пропал без вести 01.1942.
73. **Иванищенко** Андрей Семенович, 1920, Фрунзе, 1081СП 312СД, лейтенант, пропал без вести 17.10.1941.
74. **Иванов** Гавриил Иванович, 1910, г.Актюбинск, 1081СП 312СД, техник-интендант 1 ранга, пропал без вести 17.10.1941.
75. **Ивашкин** Николай Васильевич, 1921, Кустанай, 1081СП 312СД, лейтенант (ст. лейтенант), пропал без вести 17.10.1941.
76. **Инагамов** Малик, Западный фронт 43 Арм., 312СД 1081СП, техник-интендант, пропал без вести между 10.1941 и 12.1941.
77. **Иняков** Виктор Григорьевич, 1905, Ташкент, 1081СП 312СД, мл.лейтенант, пропал без вести 17.10.1941.
78. **Ионов** Валентин Лаврентьевич, 1900, Фрунзе, 1081СП 312СД, ст. лейтенант, пропал без вести 17.10.1941.

79. **Исаев** Константин Иванович, 1920, Куйбышевская обл., 1081СП 312СД, лейтенант, пропал без вести 17.10.1941.
80. **Казарич** Христофор Иванович, 1917, Вологодская обл., Западный фронт 1081СП 312СД, лейтенант, пропал без вести 17.10.1941.
81. **Калиев** Абдрахман, 1914, призван 21.07.1941 Испульский РВК, Гурьевская обл., солдат, пропал без вести 11.1941.
82. **Калинин** Сергей Данилович, 1912, п.Зеленый Испульского р-на Гурьевской обл., призван 19.07.1941, Макатский РВК Гурьевской обл., 991п/п 1081СП 8 стрелковая рота, красноармеец, пропал без вести 01.1942.
83. **Калдыгарин** Умар, 1905, п.Альпайсай Актюбинская обл., призван 30.07.1941 Актюбинским ГВК, г.Актюбинск, 312СД, рядовой, пропал без вести 12.1941.
84. **Канивец** Иван Дарофеевич, 1910, призван 11.07.1941 Хобдинский РВК Актюбинской обл., 312СД, рядовой, пропал без вести 07.1942.
85. **Карпенко** Савелий Иванович, 1909, призван 14.07.1941 Теректинский РВК Западно-Казахстанской обл., 312СД, рядовой, пропал без вести 06.1942.

86. **Картавец** Федор Васильевич, 1913, Ташкент, 312СД 1081СП, лейтенант, пропал без вести 17.10.1941.
87. **Картаев** Тулеген, 1906, призван 14.07.1941 Хобдинский РВК Актюбинской обл., 312СД, рядовой, пропал без вести 01.1942.
88. **Касенов** Алипкали, 1912, Беличанский с/с Мартукского р-на Актюбинской обл., призван 18.07.1941 Актюбинским ГВК, 312СД 1081СП 3 батальон, 1 рота, 3 взвод, пропал без вести 12.1941.
89. **Кашаев** Сагиролла, 1911, №15 аул Кызыл-Кугинского р-на Гурьевской обл., призван 18.06.1941 Гурьевским ГВК, 991 п/п 1081 СП особрота, пропал без вести 12.1941.
90. **Киктенко** Иван Васильевич, 1908, к/з Красный угол, Мартукского р-на Актюбинской обл., призван 16.07.1941 Актюбинский ГВК, г. Актюбинск, 312СД, рядовой, пропал без вести 12.1941.
91. **Кирпенко** Михаил Александрович, 1918, Черниговская обл., 1081СП 312СД, лейтенант, пропал без вести 17.10.1941.
92. **Кожухарь** Ефим Тимофеевич, 1906, Аккерман, Бессарабия, призван 17.07.1941 Актюбинским ГВК, 991 п/п 312СД 1081СП, рядовой, пропал без вести 14.10.1941.

93. **Козорез** Егор Гуреевич, 1915, п.Родниковка
Актюбинская обл., призван 18.07.1941 Актюбинский
ГВК, г. Актюбинск, 991п/п 312СД, красноармеец, пропал
без вести 12.1941.
94. **Конибалоцкий** Андрей Филиппович, 1909, призван
1941 Ключевой РВК, Актюбинская обл., 312СД,
красноармеец, попал в плен 12.1941.
95. **Коновалов** Андрей Аксенович, 1907, призван
16.06.1941 Сайрамский РВК, Южно-Казахстанская обл.,
312СД, рядовой, пропал без вести (Малый Ярославец)
11.1942.
96. **Коренев** Зотик Семенович, 1916, Читинская обл.,
Западный фронт 1081СП 312СД, лейтенант
(ком.стр.взвода), пропал без вести 17.10.1941.
97. **Котлобулатов** Гони Хусеинович, 1905, Ташкент,
Западный фронт 1081СП 312СД, мл. лейтенант
(нач.ВТС), пропал без вести 17.10.1941.
98. **Коточенко** Степан Павлович, 1914, призван 1941
Курдайский РВК, Джамбулская обл., 312СД, рядовой,
пропал без вести 02.1942.
99. **Крапивка** Иван Семенович, 1921, Алтайский край,
Западный фронт 1081СП 312СД, лейтенант, пропал без
вести 17.10.1941.

100. **Криулин Александр Филиппович**, 1918, пос. Нижний Баскунчак Владимирской р-н, Сталинградской обл., призван 1940, 1081СП 312СД, лейтенант (ком.минвзвода), пропал без вести 17.10.1941.
101. **Кужакметов Мутый**, 1915, 17.07.1941, Испульский РВК, Гурьевская обл., 312СД, рядовой, пропал без вести 1941.
102. **Кузенбаев Нумбак**, 1919, Жатонинский район, Ак-Тауский с/с, 1081СП 312СД, военфельдшер, пропал без вести 17.10.1941.
103. **Куйбараков Бактыкалий**, 1916, призван 14.07.1941 Хобдинский РВК, Актюбинская обл., 312СД, солдат, пропал без вести 12.1941.
104. **Курмашов Кабдуали**, 1914, призван 15.07.1941 Испульский РВК, Гурьевская обл., 312СД, рядовой, пропал без вести 12.1941.
105. **Кусалиев Елемес**, 1915, аул Орпа, Красноярский уезд, Астраханская губ., призван 15.07.1941 Испульский РВК Гурьевской обл., 7 рота 1081СП 312СД, рядовой, пропал без вести 12.1941.
106. **Куцанов Кусаин**, 1912, Родниковский р-н Актюбинская обл., призван 18.07.1941 Актюбинский

- ГВК, Актюбинск, 312СД, рядовой, пропал без вести 06.1943.
107. **Ланко** Алексей Михайлович, 1919, д.Надогорки, Градижского р-на Полтавской обл., Украинской ССР, призван 22.07.1941 Новороссийским РВК, Актюбинской обл., 312СД 1081СП 5 рота, рядовой, пропал без вести 02.1942.
108. **Ланшин** Дмитрий Григорьевич, 1912, призван 07.1941 Актюбинский ГВК, Актюбинск (Шахты), 1081СП 312СД, мл.лейтенант, попал в плен Детчино 1941г.
109. **Ластовка** Петр Степанович, Западный фронт 1081СП 312СД, мл. лейтенант, пропал без вести 17.10.1941.
110. **Ланшин** Дмитрий Григорьевич, 1912, Чкаловская обл., Западный фронт 1081СП 312СД, мл. лейтенант (саперная рота), пропал без вести 17.10.1941.
111. **Лата** Николай Сергеевич, призван 17.07.1941 Хобдинский РВК, Актюбинская обл., 312СД, красноармеец, пропал без вести 12.1941.
112. **Ледовский** Петр Петрович, 1917, призван 14.07.1941 Хобдинский РВК, Актюбинская обл., 312СД, рядовой, пропал без вести 01.1942.

113. **Леонов** Иван Яковлевич, 1922, Алтайский край, Краснощековский р-н, с. Маралиха, 1941, 1081 СП 312 СД, мл.лейтенант, пропал без вести .08.1941.
114. **Литвин** Василий Миронович, 1921, 1081СП 312СД, мл. лейтенант, пропал без вести 17.10.1941.
115. **Лихнев** Анатолий Аверьянович, г.Чимкент, Западный фронт 1081СП 312СД, мл.лейтенант, пропал без вести 17.10.1941.
116. **Лозовой** Архип Трофимович, 1919, Ташкент, Западный фронт 1081СП 312СД, лейтенант, пропал без вести 17.10.1941.
117. **Ломовцев** Александр Михайлович, 1914, п. Вознесенка Хобдинского р-на Актюбинской обл., призван 17.07.1941 Хобдинским РВК, 991п/п 312СД 1081СП, красноармеец, пропал без вести 1941.
118. **Лысаков** Александр Иванович, 1907, г.Чимкент, призван 15.07.1941 Чимкентский ГВК, 312СД 1081СП, сержант, пропал без вести 03.1942.
119. **Лысенко** Андрей Спиридонович, 1900, Актюбинск, призван 16.08.1941 Актюбинский ГВК, 991п/п 312СД 1081СП 3-я минометная рота, красноармеец, пропал без вести 12.1941.

120. **Лукьянов Николай Петрович**, 1916, Калининская обл., Западный фронт 1081СП 312СД, пропал без вести 17.10.1941.
121. **Малеваный Иван Иванович**, Одесская обл., Западный фронт 1081СП 312СД, лейтенант, пропал без вести 17.10.1941.
122. **Макаров Георгий Лукьянович**, 1916, Тамбов, Западный фронт 1081СП 312СД, лейтенант, пропал без вести 17.10.1941.
123. **Манушин Константин Александрович**, 1917, Коми-Пермяцкий край, Западный фронт 1081СП 312СД, лейтенант, пропал без вести 17.10.1941.
124. **Мауленов Абдрахман**, 1922, 20.07.1941 Туркестанский РВК, Южно-Казахстанская обл., Туркестанский р-н, 312 СД, рядовой, пропал без вести 12.1941.
125. **Махорин Михаил Иванович**, 1915, п. Горы Испульский р-н Гурьевская обл., призван 07.1941 Испульский РВК, Гурьевская обл., красноармеец, пропал без вести 10.1941.
126. **Мацигор Алексей Павлович**, 1922, Алма-Ата, Западный фронт 1081 СП 312 СД, мл. лейтенант, пропал без вести 17.10.1941.

127. **Миролюбов** Ариф, 1902, Ташкент, Западный фронт 1081СП 312СД, техник-интендант 1 ранга, пропал без вести 17.10.1941.
128. **Морозов** Василий Павлович, 1908, Актюбинская обл., Хобдинский р-н, п. Успеновка, колхоз «Молодой колос», призван 15.07.1941 Хобдинский РВК, Актюбинская обл., 991п/п 312СД 2 пульрота, красноармеец, пропал без вести 12.1941.
129. **Муканалиев** Батыргалий, 1907, призван 18.07.1941 Чингирлауский РВК, Западно-Казахстанская обл., 312 СД 1081СП, сержант, пропал без вести 11.1941.
130. **Мурзакулов** Мерен, 1917, призван 02.07.1941 Туркестанский РВК, Южно-Казахстанская обл., 312СД, рядовой, пропал без вести 12.1941.
131. **Мусин** Рахимьян Амерьянович, 1913, д.Ялапту Улькиндинский с/с Дуванский р-н Башкирская АССР, призван 15.09.1941 Караидельский РВК, 312СД 1081СП, ст. сержант, пропал без вести 12.1941.
132. **Мухорогов** Леонтий Васильевич, 1923, Куйбышевская обл., призван 1941, 312СД, лейтенант, пропал без вести 08.1942.
133. **Нагих** Яков Константинович, 1916, Улан-Удэ, 1081 СП 312 СД, лейтенант, пропал без вести, 17.10.1941.

134. **Насыров** Медхад Ибрагимович, 1911, г.Актюбинск, призван 07.1941 Актюбинский ГВК, Актюбинск, 991п/п 312СД, красноармеец, пропал без вести 12.1941.
135. **Нехаев** Александр Иванович, 1909, призван 19.07.1941 Актюбинский ГВК, Актюбинск, 312СД, красноармеец, пропал без вести 12.1941.
136. **Несмашный** Иван Сафронович, 1911, призван 17.07.1941 Актюбинский ГВК, Актюбинск, 312СД, красноармеец, пропал без вести 12.1942.
137. **Нещадич** Михаил Павлович, 1912, г. Днепропетровск, призван 1938, Западный фронт 312СД, лейтенант, пропал без вести между 01.10.1941 и 31.12.1941.
138. **Никулин** Степан Иванович, 1915, 1081СП 312СД, лейтенант, пропал без вести 17.10.1941.
139. **Новокорпусов** Григорий Иванович, 1895, х.Яблоков Старооскольский р-н Курская обл., призван 12.07.1941, 312 СД 1081 СП, капитан, пропал без вести 1941.
140. **Овден** Иван Иванович, 1912, призван 14.07.1941 Хобдинский РВК, Актюбинская обл., 312СД, рядовой, пропал без вести 11.1941.
141. **Овчаренко** Максим Николаевич, 1916, 312СД 1081СП, лейтенант, пропал без вести 12.1941.

142. **Осипов** Александр Степанович, 1922, с. Казанцево Курьинский р-н, призван 19.09.1941 Ташкентский ГВК, 2 взвод 9 стрелковая роты 1081СП 312СД, лейтенант (командир), погиб 21.10.1941.
143. **Оттясов** Михаил Степанович, 1912, Ташкент, Западный фронт 312СД 1081 СП, лейтенант, пропал без вести 17.10.1941.
144. **Павленко** Алексей Дмитриевич, 1921, Актюбинск, призван 1940 Актюбинский ГВК, Актюбинск, 312СД, красноармеец, пропал без вести 12.1941.
145. **Парфенок** Григорий Арсентьевич, 1907, Актюбинск, Актюбинская обл., призван 15.07.1941 Сайрамский РВК, Южно-Казахстанская обл., 312СД 1081СП, красноармеец, пропал без вести 12.1941.
146. **Пархоменко** Федор Яковлевич, 1913, призван 1941 Степной РВК, Актюбинская обл., 1081СП 312СД, сержант, попал в плен 1941.
147. **Пахомов** Василий Иосифович, 1911, ст. Састюбе, Западный фронт 312СД 1081СП, лейтенант, пропал без вести 17.10.1941.
148. **Песчаный** Яков Никифорович, 1919, Одесская обл., Западный фронт 312СД 1081СП, лейтенант, пропал без вести 17.10.1941.

149. **Пешецкий** Василий Иванович, 1911, призван 17.07.1941 Актюбинский ГВК, Актюбинск, 312СД, красноармеец, пропал без вести 01.1942.
150. **Питерсков** Александр Павлович, 1910, Испульский р-н Гурьевская обл., призван 07.1941 Испульский РВК, 1081СП 312СД, рядовой, пропал без вести 12.1941.
151. **Пиунов** Григорий Агафонович, 1911, призван 1941 Уральский РВК Западно-Казахстанская обл., 1081СП, рядовой, попал в плен 19.10.1941.
152. **Погодаев** Никифор Евстигнеевич, 1912, призван 15.07.1941 Приуральный РВК, Западно-Казахстанская обл., 312СД, рядовой, пропал без вести 01.1942.
153. **Попченко** Иван Иванович, 312СД, начальник разведки, 31 декабря 1941 года.
154. **Приходченко** Семен Ананьевич, 1903, призван 08.1941 Актюбинский ГВК, Актюбинск, 1081СП 312СД, красноармеец, попал в плен Детчино 17.10.1941.
155. **Протасов** Гавриил Сергеевич, 1913, призван 14.07.1941 Чингирлауский РВК, Западно-Казахстанская обл., 1081СП, рядовой, попал в плен 18.10.1941.
156. **Пушко** Иван Михайлович, 1906, призван 18.07.1941 Чимкентский РВК, Южно-Казахстанская обл., 312СД 1081СП, рядовой, попал в плен 21.10.1941.

157. **Рашепкин** Леонид Ильич, 1916, ст. Кыщ-Ту, 1937
Западный фронт 312СД 1081 СП, мл. лейтенант, пропал
без вести 17.10.1941.
158. **Резков** Василий Федорович, 312СД 1081СП,
лейтенант, начальник мастерских, награжден медалью
«За отвагу».
159. **Рожков** Михаил Яковлевич, призван Сайрамский РВК,
1081СП 312СД, пропал без вести 12.1941.
160. **Рузаков** Ромазан, 1915, Павлодарская обл., Западный
фронт 312СД 1081СП, лейтенант, пропал без вести
17.10.1941.
161. **Русович** Василий Дмитриевич, 1912, призван
17.07.1941 Актюбинский ГВК, Актюбинск, 312СД
1081СП, красноармеец, пропал без вести 12.1941.
162. **Рыспаев** Пардабай, 1913, призван 19.06.1941
Туркестанский РВК, Южно-Казахстанская обл.,
Туркестанский р-н, 312СД, рядовой, пропал без вести
12.1941г.
163. **Рябов** Григорий Васильевич, 1900, призван 17.07.1941
Актюбинский ГВК, Актюбинск, 312СД 1081СП,
рядовой, пропал без вести 12.1941.
164. **Савченко** Федор Гордеевич, 312СД 1081СП,
политрук, награжден орденом Красной Звезды.

165. **Сакипов** Тургалий, 1912, призван 07.1941 Хобдинский РВК Актыобинская обл., 312СД, рядовой, пропал без вести 12.1941.
166. **Сапрунов** Петр Семенович, 1918, Зыряновский район Восточно-Казахстанская обл., Западный фронт 1081СП 312СД, мл. лейтенант, пропал без вести 10.1941.
167. **Сарбаев** Мусагалий, 1914, призван 18.07.1941 Актыобинский ГВК, Актыобинск, 312СД, солдат, пропал без вести 01.1942.
168. **Сейтенов** Мулдаш, 1909, призван 15.07.1941 Ключевой РВК Актыобинской обл., 1081СП 312СД, солдат, пропал без вести 01.1942.
169. **Сидоров** Иван Михайлович, 1910, Ош, Киргизия, Западный фронт 1081СП 312СД, воентехник 1 ранга, пропал без вести 17.10.1941.
170. **Синицин** Валентин Федорович, 1912, Ташкент, Западный фронт 1081СП 312СД, мл. лейтенант (помощник нач.штаба), пропал без вести 17.10.1941.
171. **Смиковский** Борис Константинович, 1909, Богдановка Мелитопольский уезд, Таврическая губ., призван 27.07.1941 Актыобинским ГВК, п/п 991 312СД, рядовой, пропал без вести 01.1942.

172. **Собченко** Данил Григорьевич, 1903, призван 17.08.1941 Актюбинским ГВК, Актюбинск, 1081СП 312СД, красноармеец, пропал без вести 12.1941.
173. **Солодовников** Агафон Никитович, 1914, призван 15.07.1941 Приуральский РВК, Западно-Казахстанская обл., 1 батальон 1081СП 312СД, рядовой, пропал без вести 12.1941.
174. **Старченко** Петр Владимирович, 1919, призван 19.07.1941 Актюбинским ГВК, 1081СП 312СД, рядовой, пропал без вести 12.1941.
175. **Сулейманов** Кадыр, 1915, призван 1938 Джизакским РВК, Самаркандской обл., Узбекской ССР, 312СД, рядовой, пропал без вести 10.1941.
176. **Сыздыков** Адамбек Хакимович, 1921, Петропавловск, призван 1940, 312СД, мл. воентехник, пропал без вести 12.1941.
177. **Тажиев** Кадыр, 1915, Испульский р-н, призван 15.07.1941 Испульский РВК Гурьевской обл., 312 СД 1081СП 7 рота, красноармеец, пропал без вести 12.1941.
178. **Темнов** Михаил Трифонович, 1913, с.Иртек Ташинский р-н Уральская обл., призван 14.07.1941 Иргизский РВК, Актюбинская обл., 1081СП минометная часть, пропал без вести 12.1941.

179. **Терещенко** Алексей Романович, 1914, призван 14.07.1941 Хобдинский РВК, Актюбинская обл., 312СД, рядовой, пропал без вести 11.1941.
180. **Тимошин** Карп Кондратьевич, 1906, п.Дьяков Приуральный р-н, Западно-Казахстанская обл., призван 15.07.1941 Приуральный РВК, 312СД, красноармеец, пропал без вести 12.1941.
181. **Тихомиров** Александр Григорович, 1910, призван 28.06.1941 Полтавский РВК, Полтавская обл., Украинская ССР, 1081СП 312СД, старшина, попал в плен 12.1941.
182. **Ткачев** Михаил Филиппович, 1906, призван 15.07.1941 Сайрамский РВК Южно-Казахстанская обл., 312СД, красноармеец, пропал без вести 12.1941.
183. **Ткаченко** Андрей Дмитриевич, 1910, призван 15.07.1941 Актюбинский ГВК Актюбинск, 991п/п 312СД, рядовой, пропал без вести 12.1941.
184. **Толкалин** Николай Дмитриевич, 1916, с.Нагорнинск с/с Мартукский р-н Актюбинская обл., призван 17.07.1941 Актюбинский ГВК, 991п/п 312СД 1081СП, красноармеец, пропал без вести 12.1941.
185. **Толмачев** Иван Васильевич, 1910, п.Тополи Баксайский р-н Гурьевская обл., призван 19.07.1941 Гурьевский ГВК, пропал без вести 12.1941.

186. **Толмачев** Константин Семенович, 1907, п.Кулагино
Испульский р-н Гурьевская обл., призван 19.07.1941
Гурьевский ГВК, 991п/п, 1081СП, 3 пульрота, пропал без
вести 11.1941
187. **Туркин** Николай Иванович, 1915, Воронежская обл.,
Западный фронт 1081 СП 312 СД, мл.лейтенант, пропал
без вести 7.10.1941.
188. **Турчан** Иван Петрович, 1909, Благодарный с/с,
Актюбинская обл., призван 18.07.1941 Актюбинским ГВК
г.Актюбинска, рядовой, пропал без вести 10.1941.
189. **Ульченко** Анатолий Григорьевич, 1917, ст.Турист
Моск.обл., 312СД 1081СП, мл.лейтенант, пропал без
вести 17.10.1941.
190. **Успанов** Акин, 1911, призван 1941 Темирский РВК,
Актюбинская обл., 312СД, рядовой, пропал без вести
12.1941.
191. **Устинов** Прохор Илларионович, 1908, призван
18.07.1941 Актюбинский ГВК, Актюбинск, 312СД
1081СП рядовой, пропал без вести 01.1942.
192. **Фазылов** Илья Фазылович, 1906, Ташкент, Западный
фронт 312СД 1081СП военврач 3 ранга, пропал без вести
17.10.1941.

193. **Фанагей Федор Тимофеевич**, 1907, призван 14.07.1941
Хобдинский РВК Актюбинская обл., 312СД, рядовой,
пропал без вести 12.1941.
194. **Хашимов Мурат**, 1911, Ташкент, 1081СП 312СД,
военврач 3 ранга, пропал без вести 15.10.1941.
195. **Хисамутдинов Абдула Туфатунович**, 1903, Татарская
АССР, 1081СП 312СД, майор (нач.штаба), пропал без
вести 17.10.1941.
196. **Холявченко Федор Антонович**, 1908, Нагорнинск с/с
Мартукский р-н Актюбинский обл., призван 17.07.1941
Актюбинский ГВК, 991п/п 312СД 1081СП, красноармеец,
пропал без вести 12.1941.
197. **Хузеев Степан Евдокимович**, 1902, п.Родниковка
Актюбинская обл., призван 18.07.1941 Актюбинский
ГВК, Актюбинск, 312СД, рядовой, пропал без вести
08.1941.
198. **Цесько Федор Васильевич**, 1915, призван 13.08.1941
Актюбинский ГВК Актюбинск, 1081СП 312СД, солдат,
пропал без вести 03.1942.
199. **Шамаров Ашим**, 1917, Бакайский с/с, Уилский р-н,
Актюбинская обл., призван 17.07.1941 Ключевой РВК
Актюбинская обл., 312СП, рядовой, пропал без вести
12.1941.

200. **Шаповалов** Павел Иванович, 1912, пос.Талдысай, Актюбинская обл., рядовой, пропал без вести 12.1941.
201. **Шевелев** Василий Васильевич, 1922, Ивановская обл., призван 07.1941, 312СД, лейтенант, пропал без вести 07.1942.
202. **Школьников** Илья Маркович, 1908, Черниговская обл., 312СД, ст. политрук, пропал без вести 12.1941.
203. **Шубанбаев** Таускел, 1910, п.Иргиз Иргизский р-н, Актюбинская обл., призван 15.07.1941 Иргизский РВК, 1081СП 312СД, красноармеец, пропал без вести 12.1941.
204. **Чарыков** Сергей Александрович, 1914, Златоустовский ГВК, 1081СП 312СД, рядовой, умер 25.08.1976 г.Златоуст.
205. **Чуприн** Иван Назарович, 1912, Ащилисайский с/с, Григорьевский пос. Актюбинская обл., призван 18.08.1941 Актюбинский РВК, 991п/п 312СД 1081СП 2 рота, красноармеец, пропал без вести _1941.
206. **Юсупов** Ибрай, 1909, к/з Джана-Талап Тюлькубасский р-н, Южно-Казахстанская обл., призван 15.07.1941 Сайрамский РВК, Южно-Сайрамский р-н, 1081СП 312СД, рядовой, пропал без вести 01.1942.
207. **Якимов** Иван Сергеевич, Сайрамский РВК, 1081СП 312СД, рядовой, пропал без вести 12.1941 года.

208. **Яшков** Сергей Васильевич, 1907, п.Зеленый
Имппульский р-н, призван 19.07.1941 Гурьевский
ГЗК, 1081СП, красноармеец, пропал без вести
12.1941.

27. Отношение к военной службе в настоящее время:

1) срок в календарном исчислении, 2) действительный, 3) действительный — судовый, младшего, среднего, старшего и высшего состава (подчеркнуть). Должности, по которой состоит на учете Род войск Категория должности

28. Военные награды

29. Какие награды и воощрения имеет после Октябрьской революции

Дата награждения	Наименование	За что награжден	Чем награжден

Приказание и судебный акт (указать кем, когда, за что) и решение суда:

Не судимый

31. Воинская или гражданская служба за время пребывания в ВКСИВ

Дата (мес. год)	Наименование должности	За что служил (дело)	Кем назначен (назначенный)	Высшая или высшая ступень

32. Семейное положение и момент исполнения з-заклада *За итервенции и з-заклада*

4 человека семьи: 1) отец 69 лет 2) мать 59 лет
3) сестра 14 лет 4) сестра 10 лет

33. Домашний адрес *пос. Чесменский Цепельского Района*

22- мая 1941 г.

Ж. П.

Дачная подпись *Курсадишева*
 Подпись *Курсадишева* завершил *Курсадишев*
Пред. Чесменского Цепельского Района
22- мая 1941 г.

Өзгир баганы

Мен Россияда өлкөсө 1915-жылы
бүрүктө Атиражаны Суфурмансы, Крас-
нояр Чези, бийикши округ, № 11 орта
ауылдында туудым. Зеволовдун
дейин эке-тешешу мала баккан
Медий Шаруа болган. Карауунда
1-3 сир (шолон) туура 18-жылда
Чези-сикки болган. Эмге Ахметов Россия
1916-жылы Атиражаны Карауунда
арын байларга ауто шолондун
1-жыл Сүйсө жерин пуртен. Зеволовдун
1-жыл кейин 1917-жылы Шаруаанын туура
1-жыл болганда туура Малгак асырау
1-жыл басы куру Зевол ауданында туу
Андер ауданына Кошун Жезин, Сол
ауылдагы Сынанлызов Векеридеги
байга Жаршылыкта бир жыл
туура Сүйсөк.

1921-жылы шаруачылык жөндөмдөгү
Трехлишкя велосына Кошой Велин
бси уагында дайн Когонетанан бттар.

1921-жылдан 1930-жылга дайн Насиан
Шаруа бойы Шукеевич Келди. 1930-жылдан
бастап сар повелкедеги „Красни“
Калхозынын мушеси.

Мен Өзүм 1921-жылдан 1930-жылга дайн
бастагыча мектепте окуган же шешелмиш
Шаруачылар болду. 1931-жылдан 1933-ж.
дайн Калхоз айдагычы Сарашак
Косалкеевич Калхоз Мастары Мек-
тебинде окуган в-Красоси бтиртин,
же-шешелмиш Түрликс Күрү
Кашар болдандыктан Келсеи Шылы
окуган баралмай аумда Шүлкөсө Сүйей
Калхоз.

1933-жылы Июнь айынан декабрь айына
дайн сар шүлкөсөндө болдун Калхозда.

1934- жыл басшынан 1938- жылдың ноябрь айына дейін Третьяков саяси саяси секретарь болып жұмыс істеді.

1938- жылдың ноябрь айынан 1939- жылдың август айына дейін "Красная Колхозына басқарыла Председатели болып жұмыс істеді.

1939- жылдың сәуірінен айынан 1940- жылдың басшына дейін "Красная Колхозына саяси болып істеді.

1940- жылдың басшынан 1941- жылдың Третьяков саяси саяси Советінің секретарь болып жұмыс істеді.

1941- жылдың 24-ші Қазақ ССР-нің Шеріліктері Советтерінің сайлауында Третьяков саяси саяси депутат болып сайланды.

1941- жылдан 1942- жылдың мартына дейін, 1942- жылдың 1-шінен 1943- жылдың

пост. Шахен тунскаидарымын,
ишнде бай болып текери Шайканы
поск. 1935- жылдан "Красен"

исползови шамингаты бастау-
ын Карельяда йишуйишкен секре-
тарбымын.

Откен СССР Уш совети, Казак
ССР Уш совети сайлауыары Мезинде
амтатар болып шышесе Сметим.

Косалинды (Косалиев)

1917-1911-жыл.

Кому

Гос. Сов. Туркестана

Мещеевский Район

Уз. Автоном.

Кому

Уз. Автоном.

Ахметову Ю. В.

Адрес отправителя:

Республика Уз.

Кому

Гос. Совет Уз.

Мещеевский Район Туркестанской области Казар

Кому

Ахметову Ю. В.

Адрес отправителя:

г. Ахтобинск обл. Ом. обл.
Дворец 306 Курашов Вячесл

Гүлсәтә, хат

Күткәнчә бу хатны алганда мине барган ама-
ана аңага ите караганда таңданып
көткәнчә бу хатны!

Менде аңага бу хатны бергә
тау аман бу хатны бергә, бергә,
бергә бергә - бергә бергә.

Бергә бергә бергә бергә бергә бергә
бергә бергә бергә бергә бергә бергә
бергә бергә бергә бергә бергә бергә
бергә бергә бергә бергә бергә бергә

аңага бергә бергә бергә бергә бергә
бергә бергә бергә бергә бергә бергә
бергә бергә бергә бергә бергә бергә
бергә бергә бергә бергә бергә бергә
бергә бергә бергә бергә бергә бергә
бергә бергә бергә бергә бергә бергә

1. Бергә бергә бергә бергә бергә бергә
бергә бергә бергә бергә бергә бергә
бергә бергә бергә бергә бергә бергә
бергә бергә бергә бергә бергә бергә
бергә бергә бергә бергә бергә бергә
бергә бергә бергә бергә бергә бергә

Булун Келте, Соки Карабеганмен
Карахонен Силван, Буран тулкени
Келтиркенди алып, бул алаб баган
Булунменди айтамын. Берад Чоу.

1. Ортамын Карабеганмен Босану мен
Карахон Силван апар, буран Карахон,
бурано Карахон не тулкени не
Карахонмен Босану мен Идилмен.

2. Буран Карахон мен Келтиркенди
Карахонмен буран апар, Буран апар
Карахонмен Карахонмен апар
Карахонмен Карахонмен Карахонмен
Карахонмен Карахонмен Карахонмен

3. Буран Карахонмен Карахонмен
Карахонмен Карахонмен Карахонмен
Карахонмен Карахонмен Карахонмен
Карахонмен Карахонмен Карахонмен
Карахонмен Карахонмен Карахонмен
Карахонмен Карахонмен Карахонмен
Карахонмен Карахонмен Карахонмен
Карахонмен Карахонмен Карахонмен

4. Буран Карахонмен Карахонмен
Карахонмен Карахонмен Карахонмен
Карахонмен Карахонмен Карахонмен
Карахонмен Карахонмен Карахонмен
Карахонмен Карахонмен Карахонмен
Карахонмен Карахонмен Карахонмен
Карахонмен Карахонмен Карахонмен
Карахонмен Карахонмен Карахонмен

Генералу Валуеву от
Михаила Николаевича
Валуева сына
Секретаря
Ваше

Ваше
Михаил Николаевич
Валуев
Секретарь
Ваше

Иск.

1911 г. 7-го Января
7-й Января 1911 года

1
Ваше
Михаил Николаевич
Валуев
Секретарь
Ваше

Мидонинъ неже Умарарадинъ
шауладинъ Кизъ Сакинъ кебе-
ришир.

Умарарадинъ Кизъ Сакинъ, Риман,
Мидонинъ неже Умарарадинъ
шауладинъ Кизъ Сакинъ кебе-
ришир.

Кизъ Сакинъ беренъ Кизъ Сакинъ
Кизъ Сакинъ беренъ Кизъ Сакинъ
Кизъ Сакинъ беренъ Кизъ Сакинъ

Кизъ Сакинъ беренъ Кизъ Сакинъ
Кизъ Сакинъ беренъ Кизъ Сакинъ
Кизъ Сакинъ беренъ Кизъ Сакинъ
Кизъ Сакинъ беренъ Кизъ Сакинъ

Кизъ Сакинъ беренъ Кизъ Сакинъ
Кизъ Сакинъ беренъ Кизъ Сакинъ
Кизъ Сакинъ беренъ Кизъ Сакинъ
Кизъ Сакинъ беренъ Кизъ Сакинъ

Кизъ Сакинъ беренъ Кизъ Сакинъ
Кизъ Сакинъ беренъ Кизъ Сакинъ
Кизъ Сакинъ беренъ Кизъ Сакинъ
Кизъ Сакинъ беренъ Кизъ Сакинъ

даны, 10-дес: Калымын Сазы
неберикдер.

Ды Сайыттарды Мес неберикиз
сы Сайыттардан Мес
Сайыттарды.

Ан Каракын Уй Ийне Коп Сазы.

Кымы болуштар!

Сазы

Аманжол қабт

Құрметті аға әртің берген
ата-анама, Қызылордастан
қайтып, аманжол елге, оқиғасы
қайтып қарала. Төменде
қабт-қабт қабт!

Бұл қабт ағамның ағамның
қайтып қарала қайтып қарала
қабт. Қабт қабт қабт қабт
қабт қабт қабт қабт қабт

Бұл қабт қабт қабт қабт.
Бұл қабт қабт қабт қабт, Қабт
қабт қабт қабт қабт қабт
қабт қабт. Қабт қабт қабт қабт
қабт қабт қабт қабт қабт
қабт қабт қабт қабт қабт. Қабт
қабт қабт қабт қабт қабт
қабт қабт қабт қабт қабт. Қабт
қабт қабт қабт қабт қабт

Корсетний қаты ке телерінің
пазасын қызықтардың қаты
Салмақтар. Мұны пазасын қатымен
с. 12-ке болсақтар, шаруашылық
табындағы жердің есім Самардін
пазықтар, неже Самардін
Франсис Баскин болды текке
орында пазасын, біздің ай-
тыптың қарағанда Самардін
бұрын 100 салмақтан пазасын
бұрын пазасын керек.

Мен жаңа атқарыпты Самардін
жұмыс қатарларын қатымен
Кешкіне көрмеңдер.

Мен ауылдан келген қызықтардың
мәшәккә салып қатымен
пазасын: осы, пенпек, шолбар,
2 қылақ, 2 майкі, 2 жаңа
қылақ, 2 бет-орамал осыларды

өлкөсү мен кабарлаңдар.

Көзүңдө боткен ай таткыны суу менен
тасуу, Аккыңкы, Зинкыңкы,

Зеккыңкы, Кайдыккыңкы, Мал-
кыңкы, Талкыңкы, Кочкың-
кыңкы. Көзүңдө Көзүңдө Көзүңдө!

Көзүңдө Көзүңдө.

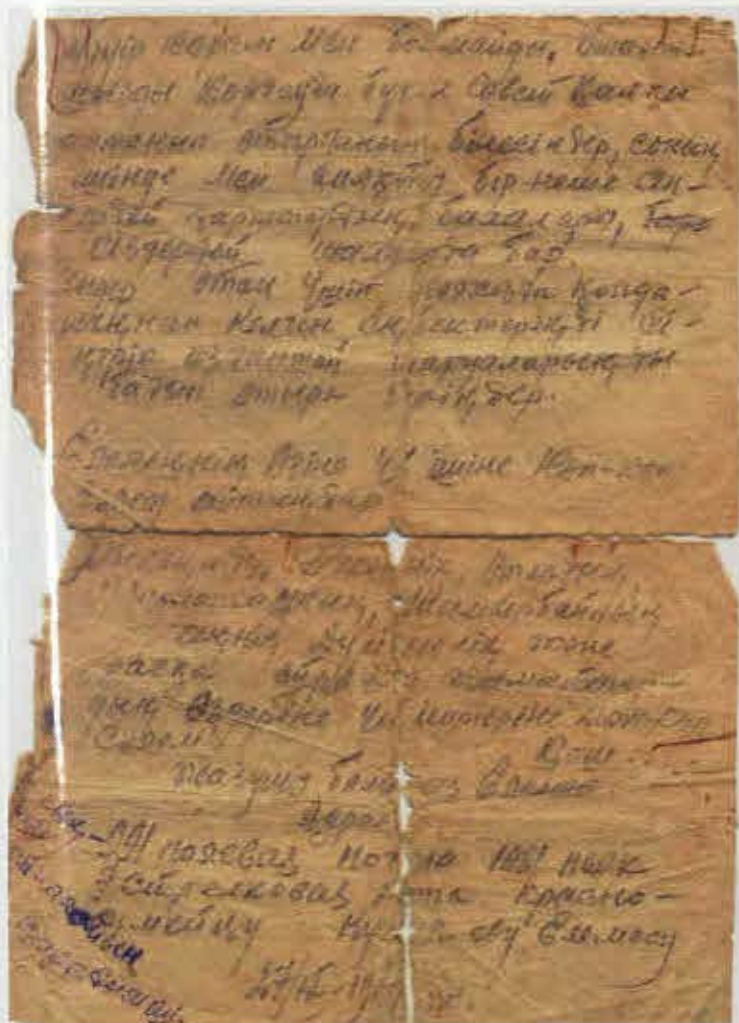
Көзүңдө Көзүңдө.

Көзүңдө Көзүңдө Көзүңдө
Көзүңдө Көзүңдө Көзүңдө.

Елемес 30.08. және 05.09. хат жазған, бірақ ол хаттары аулга келмеген.
Осы 27/IX-1941ж. хатта Елемес адресін жазған - 991 полевая почта 1081
полк 7 стрелковая рота красноармейцу Кусалиеву Елемесу.

Здорово Есенин!

Ох, как рад, что Я от Есенина получил письмо и вложил в него две корреспонденции. Очень хорошие подарки Есенин сделал. На днях будем читать в газете.

— Ну и все Есенин! Как писал, так и писал, — все время отговаривает. И вот сейчас написал. Написано очень и очень хорошо, в поэзии будущей начекаивает с маленьким, но маленьким поправлением. Принимать письмо все же еще раз. Хорошо верить, что если ты будешь писать и в дальнейшем, то работа пойдет еще лучше.

Да, вот, что Есенин. Кажется ты одну подпись невоинскую, "Кедров-ник", второе "Кедров". Под такими подписями мы печатаем Кедров-ник не можем. Не все таких

Фрагменты в свете. Не которые пишут
пог псевдонимом „Имя“, „Имя“, „Имя“
подписываются и т. д. Консенсус и Имя
или Имя писателю как в поэзии? Нет
Следовательно, ~~и~~ псевдоним пишется
подобран такой, чтобы был похож
на действительного Фрагмента.

Известно Константину Я тебе
сказал ~~и~~ псевдоним „Константин“. Сле-
ди свои замечания по таким по-
эзиям.

Теперь Елисею похвалу хороше-
ние фрагментов о том, как проходит
в калюзе сеноуборочная, обрести Лав-
ренте обрести на Оливеровиче и не просят.
Короткие сенокосилки, не пересекаются
в валуны сено и т. д. Словам писателю
можно о имени.

Но ~~тебе~~ Когда же тебе она-
дней? Как медведица, что то для
своей очей пеленка в пестры везу,
но об этом я пока писателю не пишу.

Еще мне тогда много баловал. Да! Как
тогда у нас там развелись люди, побавили
ты в леске, поседели и пожили в леске
лесным, предельно ковким воздухом. Долов А.
наверное по еркам берега с танкой на
Саранам! Ты ты я там, в там отнюдь
лишь бы нам.

А как там дошло твой фран? Фран
Фран я вижу ежедневно, 2-3 раза перебежу
над ним поносилу, но ты Фран не мой,
ты в Гребенникове. Там он дошло, там
в Гурее.

Ну легко перебежал на пензенском
— некогда. Каминика леск пеленки.
Милы брели — вилем!

12/12 - 417.

РЕДАКЦИЯ ОБЛАСТНОЙ ГАЗЕТЫ
"ПРИНАСПИЙСКАЯ НОММУНА"

Гурья, Публицыя Шпрва, шпрт. № 12.

№

7-Мая

1941

Здравствуй Елене.

Слушай, мне расшаривать нечего. Я послал тебе письмо, написал телеграмму о возможности работы такого-то плана и Китаева, но результатов от тебя ни как не могу получить. Елене напиши письмо ты мне известна или нет? Когда придет тебе письмо то дай ответ?

Ну как тебе дела в Хабаровке? Теперь больше тебе писать трудно, а если придет письмо то он мне то это известит.

Он без друзей такого. А у нас из корреспондентов в редакцию прислали из Хабаровки ко. Скоро придет еще в такое.

Елене. Еще хочу сделать одну попытку через редактора ты попросила корреспондентов по интересам району. Какое, что видишь.

Ну пока все. А. Миллер

Братскому Енисею!

Писал тебе письмо брат к коню, наст-
тил разрешение и звал тебя в Я. Нашел
позволение только от Шенкина. Прости от меня
но от нас.

Кы так разрешение по наукам, а научку
ты не переписывай деньги. А по тебе писал,
ты ^{на} такая приключавши казавшихся. Прело
перчил и читавши отоял 53 руб с каменками.
А где брат переписавши первый научку когда
и так, если до 15 август научку деньги, так
ты же. Так. А от Енисею вот вожил пока
и еван, но повери ты коней. Если переписавши
не научавши деньги А мою научку отоял по
день и срани так.

Еще от Енисею пишешь коней -
ты жовил по тебе - верней отоял, а
ты же, ты же. В казавших коней казавши
казавши, небыл, ты жовил, но без в тебе
ты не соро ~~ты~~ казавши, но ты пишешь
не казавши коней вно от казавши. В казавши
такой & казавши казавши, казавши казавши.
но сри казавши, ты казавши казавши.

Елеместің ата-анасы Қосалы, Дәріш

Қосалының інісі Социалистік Еңбек Ері
Елеусін Ахметов

Ақтөбеге жүрер алдында: бірінші қатарда Құсалиев Елемес
(сол жақта), Төремұратов Қабдыраш, екінші қатарда
Жұмажан Сағындықов, Жегулевцев Петр
(15.07.1941ж.)

Дәметияның қолында Елеусін ағасының Ленин ордені мен Алтын Жұлдызы. 1948ж.

Нәсіпқали, Орынғали

Демалыста. Кисловодск.

Сағида, Нәсіпқали

Дәметия, Орынғали

Әлия мамасымен

Есбол аудандық комсомол комитетінің бірінші хатшысы
О.Қарасаев Социалистік Еңбек ерлері, комсомол мүшелері
Есмұратов Ғалым, Өтепов Сапарғали, Кәрімов Қапизолламен

Дәметия, Орынғали

Нәсіпқали, Орынғали, Дәметия демалыста. Ессентуки

Орынғали, Дәметия балалары Әлия, Халам, Ғизатпен

Адам жанының арашасы Әлия Орынғалиқызы Қарасаева -
Облыстық денсаулық сақтау департаментінің басшысы болған
кезінде (2002-2006 жж.)

Мерейтой құрметі. Атырау облысының әкімі
Бактықожа Салахатдинұлы Ізмұхамбетовтың қабылдауы да

Қосалықызы Дәметия Ділде Матайқызымен

Қарасаевтар әулеті. 21.11.2009ж.

Нәсіпқали балалары Мырзалы (ортада) Дариғаш,
жолдасы Хадермен

Қарасаевтардың ортасында Нәсіпқали Сапаровтың ұлы
Мұхтар, келіні Ақмарал, немересі Абай

Орынғали, Дәметия балалары Халам, Ғизат және інілері
Закаш Қамалиденов, Хамза Ғабдолла арасында

Жанұямның ардақтысы Мәдиямен

Сагида, Дәметия, немересі Мәдия, шөберелер арасында